

**USTAJTE,
PREZRENE
NA SVIJETU**

**TRI ESEJA O
ROSI LUXEMBURG**

ANKICA ČAKARDIĆ

**USTAJTE, PREZRENE
NA SVIJETU**

TRI ESEJA O ROSI LUXEMBURG

ANKICA ČAKARDIĆ

**TKO JE BILA ROSA
LUXEMBURG? (1919. – 2019.)
09**

**MARKSISTIČKO-FEMINISTIČKA
INTERPRETACIJA
TEORIJE AKUMULACIJE ROSE
LUXEMBURG
43**

**ROSA LUXEMBURG U
JUGOSLAVIJI: SUDBINA OD PET
FUSNOTA
69**

**BIBLIOGRAFIJA
85**

**BIOGRAFIJA
97**

TKO JE BILA ROSA LUXEMBURG? (1919.—2019.)

Dragi mladi prijatelju, uvjeravam Vas da ne bih ustuknula ni kada bi mi zaprijetila vješala, i to iz jednostavnog razloga jer smatram apsolutno nužnim da se naša partija navikne na to da žrtve spadaju u zanat socijalista i da su one nešto što se podrazumijeva.

— Iz pisma Rose Luxemburg Walteru Stöckeru, 11. ožujka 1914.

Rosa Luxemburg jedna je od najposebnijih ličnosti u povijesti socijalističkog pokreta. Jedna je od onih autorica/autora na koje se često pozivamo u najrazličitijim prilikama, ali koje se veoma rijetko čita, prevodi, o kojima se rijetko piše. Bila je socijaldemokratkinja, komunistkinja, revolucionarka, antiratna aktivistkinja, jedna od vodećih političarki Druge internacionale. Poznato je da je voljela crtati, silno je uživala u književnosti, gajila je interese za botaniku, dendrologiju, zoologiju. Pisala je mnogo. Luxemburg je autorica koju posebno ocrta, da se poslužimo njezinim riječima, “svijet neograničenih mogućnosti”. Tome svjedoče njezini brojni politički pamfleti, manifesti, filozofski eseji, novinski članci, polemike, analize, knjige, ali i opsežna privatna korespondencija. Pisala je na poljskom, njemačkom, ruskom, francuskom i jidišu.

Unatoč tome što je živjela samo 48 godina, čini se kao da je proživjela najmanje tri ispunjena i neumorna života. Dani su joj bili prožeti brojnim događajima i obilježeni čestom atmosferom neizvjesnosti, rijetko na nekoj stalnoj adresi stanovanja, ispunjeni mnogim prijateljstvima, ljubavima, gotovo svakodnevnim teorijskim polemikama, putovanjima, sastancima i političkim organiziranjem. To je život koji je čitavo vrijeme hodao po rubu, čiju su svakodnevicu činile mahom ilegalne i tajne adrese, brojni zatvori, sudnice, i ponekad “obični” dani, gotovo uvijek provedeni pod nadzorom i špijunažama. Usprkos doista nemirnom životu, nerijetko na marginama društva, punom svakodnevnih prijetnji, Luxemburg se nikada nije povlačila iz javnosti i političkog života. Upravo suprotno, kao da ju je svakodnevna neizvjesnost fokusirala i oprezno usmjeravala na sve društvene probleme,

čak i kad nisu bili u prvom planu revolucionarne borbe protiv dominantne politike. Iako je uvijek imala političku i prijateljsku podršku bliskih ljudi kojima je bila privatno i politički okružena, jednako je tako bila i predmet izrugivanja, prijezira, neumornih kritika i napada, bilo da je riječ o političkim neprijateljima ili o ljudima iz vlastitih partijskih redova.

Rozalia Luxemburg (ili Róža Luksemburg) rođena je 5. ožujka 1871., u godini Pariške komune, u židovskoj obitelji u poljskom gradiću Zamość, koji je tada pripadao carskoj Rusiji. Već 1873. obitelj se seli u Varšavu, gdje se Rosa Luxemburg školuje. Tu će se veoma skoro razboljeti i trajno oštetiti kuk uslijed pogrešne dijagnoze tuberkuloze i neodgovarajućeg liječenja. Zbog propisanog mirovanja i stalnog boravka u kući već će kao djevojčica od pet godina naučiti čitati i pisati. Zanimljivo je da je već s devet godina prevodila njemačku poeziju i prozu na poljski jezik, a u trinaestoj i sama pisala, ni manje ni više nego sarkastičnu antimonarhijsku poeziju. Ovako je u jednoj pjesmi kao trinaestogodišnjakinja poručila njemačkom caru Vilimu I. prilikom njegove posjete Varšavi:

Samo ti jednu stvar želim reći, dragi Vilime:
Reci toj svojoj lukavoj hulji Bismarcku,
učini to za Europu, care Zapada,
naredi mu da ne usere mir.¹

Svoje prve političke aktivnosti započela je rano, još u gimnazijskim danima, u okviru Proletarijata, partije koju je osnovao Ludwik Waryński 1882. godine i koja će postati poznata kao prva socijalistička partija Poljske.² Zbog svojih brojnih revolucionarnih, ilegalnih i protudržavnih akcija Proletarijat će biti pod trajnom prismotrom policije i pod stalnim prijetnjama zatvorom, što će na koncu utjecati i na Luxemburginu odluku da napusti Poljsku.

1 Netli 2019, str. 56. Netli navodi da je pjesma izvorno napisana na poljskom, a nakon što je bila prevedena na njemački, objavljena je u *Gedenkbuch*.

2 Isto, str. 45.

Kako bi izbjegla uhićenje i eventualno progonstvo u Sibir, Luxemburg emigrira u Švicarsku uz pomoć jednog katoličkog svećenika.³ U Zürichu 1890. upisuje studij matematike i prirodnih znanosti, a dvije godine potom mijenja izbor te započinje studij prava i političke ekonomije.⁴ Kasnije je rado naglašavala da svoj interes za ekonomiju vidi tek kao rezultat svog primarnog talenta za matematiku.⁵ Tijekom čitavog života bavi se prirodnim znanostima, istražuje botaniku i zoologiju, poznato je da je godinama izrađivala herbarij.⁶ Kada je riječ o razvoju Luxemburginih političkih ideja, treba se podsjetiti da je Švicarska u vrijeme njezina studiranja bila među najvažnijim centrima ruskog revolucionarnog marksizma, što će itekako oblikovati njezina politička polazišta. Jedan od najutjecajnijih marksista koji su u to vrijeme boravili u Švicarskoj bio je Georgij Valentinovič Plehanov, kao i istaknuti revolucionari i revolucionarke koji su djelovali u njegovoj grupi Oslobođenje rada (Grupa oslobođenje truda), poput Pavela Akselroda i Vere Zasulič.⁷ Upravo će tu Luxemburg upoznati i Lea Jogichesa, s kojim će surađivati i biti u bliskim odnosima čitav svoj život.⁸ Od 1893. Luxemburg počinje suradnju s časopisom *Radnička stvar* (*Sprawa Robotnicza*), a godinu kasnije postaje i formalnom urednicom časopisa pod pseudonimom R. Kruszyńska.⁹ Već se u to vrijeme zbog svojih internacionalističkih stavova suprotstavljala vođama poljskih socijalista

3 Paul Frölich opisuje epizodu kako se Marcin Kasprzak, Luxemburgin partijski kolega, poslužio jednim ratnim lukavstvom kako bi organizirao Luxemburgin bijeg preko granice. Piše kako je Kasprzak potražio “katoličkog svećenika u tom mestu i izložio mu kako jedna jevrejska devojka silno želi da pređe u hrišćanstvo, ali to može da učini samo u inostranstvu pošto se njena porodica tome veoma protiviti”. Tako je Luxemburg “u jednim seljačkim kolima, sakrivena u slami” prešla preko granice. Usp. Frölich 1954, str. 12. Tadić 1974, str. 7.

4 Nettl 2019, str. 63.

6 Usp. sjajne preslike herbarija Rose Luxemburg: Luxemburg 2009 i 2016.

7 Nettl 2019, str. 65.

8 Detaljnije o odnosu Jogichesa i Luxemburg vidi u Dunayevskaya 1981, poglavlje VII.

9 Nettl 2019, str. 70.

(PPS), koji su se zalagali za neovisnost Poljske, a kada 1894. u partiji dođe do rascijepa, ona će zajedno s nekolicinom ljudi iz *Stvari rada* osnovati Socijaldemokratsku stranku Kraljevine Poljske (SDKP). Nakon pet godina djelovanja jezgra te stranke (pored Luxemburg tu su i Leo Jogiches, Julian Marchlewski i Adolf Warszawski) sjedinjuje se s litvanskim socijaldemokratima okupljenima oko Felixa Dzierżyńskog, formirajući jedinstvenu Socijaldemokratsku stranku Kraljevine Poljske i Litve (SDKPiL).¹⁰

Unatoč tome što je u švicarskom egzilu, Luxemburg i dalje aktivno prati situaciju u Poljskoj i počinje o njoj izvještavati u švicarskim novinama, objavljujući po prvi put članke na njemačkom jeziku. U periodu između 1895. i 1897. u ciriškom je časopisu *Arbeiterstimme* i u štutgartskom *Neue Zeit*, koji je uređivao Karl Kautsky, objavila svoje pionirske radove o položaju poljskog radničkog pokreta.¹¹ Njezini su sporovi s poljskim socijalistima itekako bili međunarodno poznati, pa tako i u redovima Druge internacionale, koja, najblaže rečeno, nije uvijek odobravalala njezine stavove. Mogli bismo reći da su postojale dvije različite grupe koje se nisu slagale s Luxemburg: jedna je bila ortodokсна frakcija kojoj nikako nije odgovarala Luxemburgina kritička perspektiva spram Marxove teorije (prije svega Kautsky i Plehanov) i druga koja je bila nešto manje teorijski intonirana i bila je prije svega fokusirana na njezine političke i organizacijske stavove. Načini na koje se — privatno i javno — iznosilo neslaganje s Luxemburg često su bili natopljeni jeftinim *ad feminam* argumentima. Na tom tragu, jednom je prilikom Victor Adler (kao predstavnik druge skupine) Karlu Kautskom napisao sljedeće:

Ona [Rosa Luxemburg] pokušava misliti našom glavom [...].
Molim vas da mi pošaljete što više [njezina teksta] prije nego
što ga stavite u tisak — ne radi mojih komentara, nego da mi

10 Više o problemima Luxemburgina odnosa prema poljskom pitanju vidi u: Blanc 2017.

11 Usp. Tadić 1974, str. 8.

pomognete da malo smirim stvari i nadoknadim svu štetu koju nam je ta doktrinarna guska prouzročila. Kvrugu sa svim tim izbjeglicama [...].¹²

U proljeće 1897. Luxemburg je na Sveučilištu u Zürichu obranila doktorsku disertaciju pod nazivom *Industrijski razvoj Poljske*¹³, kojim je stekla doktorat iz prava. Bila je među rijetkim ženama koje su u to vrijeme uopće imale priliku studirati, a kamoli doktorirati. U disertaciji je koristila do tada nepoznate izvore o razvoju poljske industrije u 19. stoljeću, što je njezin rad učinilo prvim ozbiljnijim na tu temu.¹⁴ Brani je tezu da je ekonomski razvoj ruskog dijela Poljske bio uspješan upravo zato što je pripadao Ruskom Carstvu te da je ekonomski napredovao zbog jake ruske trgovine. Ta će teza kasnije biti njezino ključno uporište za kritiku poljskog nacionalnog samoodređenja i ozbiljna građa za obračun s poljskim nacionalistima. Tekst disertacije, na razini stila, veoma je pogođen spoj statističke analize i društvene teorije, a Luxemburg je doista imala talenta za oboje. U to je vrijeme bilo posve neuobičajeno objavljivati disertacije koje nisu iz prirodnih znanosti, tako da je objava Luxemburgine teze iz polja historije ekonomije bila pionirski iskorak za instituciju poljske znanosti. Mogli bismo reći da poljski studenti/ice društveno-humanističkih znanosti — kako u njezino vrijeme, tako i danas — mogu biti zahvalni upravo Rosi Luxemburg na toj potpuno zanemarenoj povijesnoj činjenici.

U proljeće 1898. Luxemburg se seli u Njemačku, u kojoj će ostati do kraja svoga života. Budući da je u to vrijeme socijalistima i strancima bilo veoma teško steći ikakvu pravnu sigurnost ili pravo na prebivalište, Luxemburg stupa u fiktivni brak s Gustavom Lübeckom, njemačkim socijalistom, da bi stekla njemačko državljanstvo. Njezine prve, nimalo oduševljene berlinske impresije J. P. Netti sažeo je na sljedeći način:

12 Navedeno u Netti 2019, str. 97.

13 Luxemburg 2013.

14 Netti 2019, str. 106.

U svibnju 1898. preselila se u Berlin — u taj čudan grad bez prijatelja, s ravnim ulicama i ukočenim ljudima. Od prvog trenutka to joj se mjesto nije nimalo sviđelo; odjednom se i Zürich doimao neobično ugodnim i lijepim.¹⁵

Ili još preciznije dočarana tjeskoba Berlina njezinim vlastitim riječima:

Berlin je najodvratnije mjesto; hladno, ružno, ogromno — prava baraka, a šarmantni Prusi i njihova arogancija izgledaju kao da je svaki od njih bio prisiljen progutati štap kojim je svakodnevno dobivao batine.¹⁶

Osjećaj usamljenosti pri dolasku u Berlin, kako ga je artikulirala Luxemburg, dodatno je otežavala ne baš najtoplija partijska dobrodošlica, a uz to joj na ruku nisu išli ni stalni pritisak dominantne njemačke kulture i jezik, koji će usavršiti tek nešto kasnije. U njemačkom je društvu — ali i partijskom životu — uočavala znakove antisemitizma, antipoljskog raspoloženja, kao i seksizma.¹⁷ Na tom je tragu u časopisu *Leipziger Volkzeitung* 1902. komentirala važnost ženskog prava glasa za formiranje progresivne politike i dokidanje usiljenih normi i tradicionalizama:

U politički i društveni život [socijaldemokracije] zapuhao bi snažan, svjež politički vjetar emancipacije žena, čime bi se očistio trenutni zagušljiv zrak malograđanskog obiteljskog života, koji se tako nepogrešivo lijepi čak i za naše partijske članove, radnike i vođe.¹⁸

Sve su se te impresije utiskivale u karakter Rose Luxemburg, koja je teško probavljala diskriminatornu kulturu i koja je u gotovo svim aspektima svoga života dovodila u pitanje kon-

15 Isto, str. 111.

16 Isto, str. 131.

17 Scott 2008, str. 12.

18 Luxemburg 2004, str. 236.

vencije i institucionalne norme. Ipak, svakodnevne borbe i život bez predaha utjecali su na preoblikovanje njezinih dojmova o hladnoj i krutoj berlinskoj atmosferi, ali ne zato što je za nju nestalo gradske ukočenosti, već zato što je berlinske praznine odlučno nadomještala političkim djelovanjem. Luxemburg će i sama kasnije na Zürich gledati kao na svoju nedozrelu političku fazu, a na dolazak u Njemačku kao na vrhunac svoje političke zrelosti.

Bez puno odugovlačenja, ona odmah ulazi u politički život Njemačke socijaldemokratske partije (SPD) i ubrzo postaje jednom od najvažnijih teoretičarki međunarodnog socijalističkog pokreta. Te prve berlinske godine, dakle 1898., od rujna do studenog uređuje časopis *Sächsische Arbeiterzeitung* i nastavlja suradnju s novinama *Neue Zeit* i *Leipziger Volkszeitung*. To je i vrijeme u kojem počinje njezino prijateljevanje s Karlom Kautskim, a još i snažnije s njegovom suprugom Luisom. U društvu Augusta Bebela, Paula Singera i Franza Mehringa sve se više osjećala kao kod kuće. Također, to je period u kojem postaje veoma bliska sa svojom revolucionarnom kolegicom Clarom Zetkin. No pored prijateljsko-intimnog svijeta, kakva je zapravo revolucionarno-politička atmosfera na koju Luxemburg nailazi po svom dolasku u Njemačku?

Unatoč tome što je krajem 1890-ih njemački SPD u silnom brojčanom usponu — samo na izborima 1898. godine dobio je 2.107.000 glasova,¹⁹ a 1903. više od 30% glasova²⁰ — već negdje od Marxove smrti, dakle revolucionarne 1884. godine, ta partija polako ali sigurno zapada u političku krizu. Jedan je od razloga krize i sve izraženije supostojanje radikalne i reformističke struje u redovima socijaldemokracije. Vrlo istančanu teorijsku artikulaciju te krize kasnije će dati Eduard Bernstein, a serija njegovih članaka *Problemi socijalizma*, objavljenih u časopisu *Neue Zeit* od 1896. do 1898., poprimit će značajke klasične revizionističke teorije. Njegova sistematična kritika marksizma u početku nije bila

ozbiljno analizirana, ali će uskoro oštar spor s Bernsteinovim revizionizmom označiti period dugogodišnje napetosti njemačke socijaldemokracije. Paul Frölich taj je spor ovako sažeo:

Debata povodom Bernštajna bila je uvod u najtežu i najdugotrajniju krizu u međunarodnoj socijaldemokratiji pre Prvog svetskog rata. Ona je pozvala na bojište sve marksističke mislioce i praktičare: u Nemačkoj Parvusa, Kauckog, Meringa, Klaru Cetkin; u Rusiji Plehanova, koji je branio istoriski materijalizam pre svega na filozofskom polju; u Italiji Antonia Labriolu; u Francuskoj Žila Geda i čak i Žana Žoresa [...].²¹

Upravo je u takvoj političkoj dinamici Rosa Luxemburg započela svoj rad u SPD-u. U tim teorijskim obračunima ona će već u ljeto 1898. u svojoj prvoj seriji članaka *Socijalna reforma ili revolucija* doći na sam vrh najodlučnijih i analitički najpreciznijih kritičarki revizionizma. Debata s Bernsteinom nastavlja se i u siječnju 1899. godine, kada on svojim kritičarima odgovara tekstom *Pretpostavke socijalizma i zadaci socijalizma*, da bi mu već u travnju Luxemburg kritički uzvratila drugom serijom svojih članaka. Već tada ona će postati jednom od ključnih figura njemačkog SPD-a:

Kada se njemački revolucionarni pokret počeo razvijati u novom stoljeću, Luxemburg je bila jedna od njegovih glavnih snaga, dajući mu teorijsku strukturu i taktičko rukovodstvo, te ga je poticala svojom rječitosti.²²

To “novo stoljeće”, početak 20. vijeka, obilježeno je snažnim porastom militarizma, napose njemačkog. Rosa Luxemburg neumorno će upozoravati na mogućnost rata, što će se, nažalost, veoma skoro i obistiniti. Rani njemački militarizam može se ilustrirati samo nekim od primjera, poput kreditiranja ratne mornarice ili europske intervencije u Kini pod vodstvom jednog

21 Frölich 1954, str. 52.

22 Citirano u: Scott 2008, str. 12.

njemačkog generala.²³ O tom opasnom fenomenu Luxemburg će govoriti i na međunarodnom socijalističkom kongresu u Parizu u rujnu 1900. godine. Narednih nekoliko godina pisat će i o poljskom nacionalnom pitanju, oštro kritizirajući nacionalizam PPS-a. U srpnju 1904. bit će po prvi put osuđena na tromjesečni zatvor zbog govora protiv njemačkog cara Vilima II. u kojem će izreći poznatu rečenicu: “Čovjek koji priča o dobroj i sigurnoj egzistenciji njemačkih radnika nema pojma o činjenicama.”²⁴ U časopisu *Neue Zeit* iste godine objavila je veoma utjecajnu raspravu *Organizacijska pitanja ruske socijaldemokracije*, iz koje možemo iščitati koliko je dobro bila upoznata s prilikama Zapada i europskog Istoka te s kojom snagom i odlučnošću kritizira ulogu socijalista u buržoaskim vladama, kao i nedemokratske i nacionalističke tendencije u socijalističkom pokretu Istočne Europe. Kasnije će, nakon 4. kolovoza 1914. i izglasavanja vojnih kredita, još nemilosrdnije napadati i njemačku socijaldemokraciju nazivajući je “smrdljivom lešinom”, što će uskoro postati i internacionalna revolucionarna krilatica.²⁵

U vrijeme Prve ruske revolucije 1905. Luxemburg ilegalno stiže u Varšavu, pod pseudonimom Anna Matschke, gdje će ubrzo biti razotkrivena i uhićena. Zahvaljujući izvještajima njemačkih špijuna varšavska joj policija ulazi u trag, nakon čega državni tužitelj bez problema priprema građu za optužnicu. U jednom pismu Kautskom Luxemburg opisuje atmosferu svoje zatvorske ćelije:

Našli su me u prilično nezgodnom položaju. Ali, zaboravimo to. Sedim ovde u većnici, gde su strpani “politički”, prosti i duševno bolesni. Moja ćelija, koja je dragi kamen u ovoj garnituri (obična samica za jedno lice u normalnim vremenima), ima sada 14 gostiju, srećom sve same političke. Vrata uz vrata do nas su još dve velike dvostruke ćelije. U svakoj oko 30 lica, sve izmešano

23 Usp. Tadić 1974, str. 9.

24 Citirano u: isto.

25 Citirano u: Lenin 1997, str. 440.

[...]. Ovde se uopšte ne zna za šetnje po dvorištu, ali su zato ćelije preko dana otvorene pa smemo celog dana da šetamo po hodniku [...].²⁶

Služeći kaznu u zatvoru, zdravlje Rose Luxemburg postajalo je sve lošije. Ćelije u kojima je boravila ne samo da su bile pretrpane ljudima već se gotovo uopće nisu provjetravale. Uz to, Luxemburg je nerijetko pribjegavala i štrajkovima glađu da bi protestirala protiv očajnih zatvorskih uvjeta. Opisujući sve težu disciplinu zatvora u kojem je Luxemburg služila kaznu — zloglasni X. paviljon Varšavske tvrđave — i kako se nakon izgradnje vješala u dvorištu te tvrđave na zatvor “spustila tišina puna strepnje”, Frölich prepričava sljedeću epizodu. Često se, naime, događalo da revolucionare ubijaju bez suda i presude, tzv. administrativnim putem, i jednom je prilikom izgledalo kao da se takva smrt sprema i Rosi Luxemburg:

Oči su joj bile zavezane i bila je odvedena. Tada je samo išla na saslušanje, a taj neobičan postupak ili je bio rezultat zablude ili rafinirano smišljena surovost. Kada su Rozu kasnije pitali šta je u onom trenutku osećala, odgovorila je: “Stidela sam se zato što sam osećala da bledim.”²⁷

Zahvaljujući brojnim intervencijama i jamčevini njemačkog SPD-a Luxemburg je bila privremeno oslobođena, nakon čega se sklanja u Finsku, gdje pod utiscima Ruske revolucije piše čuvenu knjižicu *Masovni štrajk, partija i sindikati*.²⁸ Ta je knjižica bila važan doprinos široj raspravi o odnosima sindikata i socijaldemokracije te je, na određeni način, označavala nastavak revolucionarne kritike reformizma koju je Luxemburg već otpočela u *Reformi ili revoluciji*. Koliko je tema odnosa partija, sindikata i štrajkova u to vrijeme bila važna, napose od ukidanja antisocijalističkih zakona 1890. godine, pokazuju

26 Frölich 1954, str. 123–124.

27 Isto, str. 125.

28 Luxemburg 1974a.

i sljedeći podaci: nova mreža sindikalnih organizacija rasla je iz dana u dan, sindikalno članstvo naraslo je s 300.000 u 1890. godini na više od 2,5 milijuna u 1914.; ukupna vrijednost sindikatâ narasla je s 425.845 na više od 88 milijuna njemačkih maraka; broj profesionalnih sindikalista narastao je s 269 u 1900. godini na 2867 u 1914. godini.²⁹

Luxemburg se u Njemačku vratila 1906. Bez ikakve pauze od političkog rada već u rujnu sudjeluje na socijaldemokratskom kongresu u Mannheimu. Ni taj njezin angažman nije prošao nezapaženo, odmah je u prosincu osuđena na zatvor, ovoga puta na dva mjeseca, zbog “poticanja na nasilne djelatnosti”.³⁰ Te iste godine, dakle 1906., Socijaldemokratska partija Njemačke osnovala je partijsku školu u Berlinu. Sve do izbijanja rata u školi se svake zime organizirala nastava iz društvenih znanosti, kao i svakodnevni rad na političkoj agitaciji. U pojedinačnom ciklusu bilo je tridesetak polaznika, mahom iz socijaldemokratskih i sindikalnih organizacija. U toj će školi Luxemburg predavati od 1907. godine, a polazišni tekst njezinog obrazovnog programa bio je Marxov *Kapital*. Iz dugogodišnjeg nastavnčkog rada u toj partijskoj školi proizišla su njezina dva najobuhvatnija djela: *Uvod u nacionalnu ekonomiju*³¹ i *Akumulacija kapitala*³², koje ćemo detaljnije prikazati u idućem eseju.

U određenom smislu 1906. godina predstavljala je prijelomni trenutak u njemačkom radničkom pokretu. Katastrofe koje je Luxemburg anticipirala u *Reformi ili revoluciji* polako ali sigurno sazrijevaju. Godina 1905./1906. nije uzdrmala samo Rusko Carstvo; prvi se put u sporu između Francuske i Njemačke oko Maroka “podigla Meduzina glava evropskog rata”, kako je to zabilježio Frölich.³³ Pozicioniranje prema mogućem ratu postalo je goruće pitanje Internacionale. Na kongresu Internacionale u Stuttgartu 1907. godine prvi se put o tim previranjima raspravljalo kao o uvertiri u imperijalistički

29 Scott 2008, str. 107.

30 Tadić 1974, str. 9.

31 Luxemburg 1975.

32 Luxemburg 1955.

33 Frölich 1954, str. 137.

rat.³⁴ Rosa Luxemburg će se kasnije vraćati slučaju Maroka kao prijelomnoj točki u povijesti novih imperijalnih ratova.³⁵ Zajedno s Lenjinom i Martovom Luxemburg je 1907. sastavila rezoluciju protiv militarizma i imperijalizma koju je kongres potom i usvojio, zaključujući sljedeće:

Ako prijete izbijanje rata, dužnost je radničke klase i njihovih parlamentarnih predstavnika u dotičnim zemljama da uz potporu koordinacijskog djelovanja Međunarodnog socijalističkog biroa učine sve ne bi li spriječili izbijanje rata sredstvima koja smatraju najučinkovitijima, što, dakako, varira ovisno o pooštavanju klasne borbe i jačanju opće političke situacije. A ako bi rat ipak izbio, onda su dužni intervenirati da se on čim brže okonča i u skladu sa svim svojim ovlastima iskoristiti ekonomsku i političku krizu nastalu uslijed rata da uzdrmaju narodne mase i time ubrzaju pad vlasti kapitalističke klase.³⁶

Godinu 1906. obilježilo je doba novih političkih bitki. Za europski proletarijat završio je period agitacije i okupljanja, a otpočeo period borbenog djelovanja. Ipak, unatoč formalnoj osudi Bernsteinovih ideja, u rukovodstvima partije i sindikata počinju prevladavati reformistički utjecaji. Socijalisti poput Molkenbuhra, Eberta, Scheidemanna, Brauna i drugih u potpunosti napuštaju radikalnu borbu.³⁷ Upravo će i o tome Luxemburg, uz podršku Lenjina, govoriti na kongresu Internationale u Stuttgartu. Od toga trenutka nadalje možemo pratiti postepeno slabljenje političkog utjecaja Rose Luxemburg u redovima službene njemačke socijaldemokracije, koje će

34 Na tom se kongresu također odvio i prvi susret Međunarodnog socijalističkog ženskog pokreta, koji je tada usvojio univerzalno žensko pravo glasa i koji je zaslužan za proglašenje Međunarodnog dana žena u Kopenhagenu 1910. godine. Prijedlog Međunarodnog dana žena inicirala je Luise Zietz, a podržala ga je Clara Zetkin. Više o prvom Međunarodnom danu žena vidi u Čakardić 2017.

35 Luxemburg 1911.

36 The Socialist International 1907.

37 Nettl 2019, str. 406–407.

svoju krajnju točku doživjeti prilikom Luxemburgina raskida suradnje s Karlom Kautskim 1910. godine.³⁸

U jednom pismu Clari Zetkin iz 1907. Luxemburg se, pored ostaloga, na trenutak ironično osvrće na problem partijskih vođa opisujući kako je njihov politički domet “parlamentarni kalup” i kako su u stanju zdušno suzbijati svakoga tko prijeđe njihove granice.³⁹ Ona je u tom političkom kontekstu konkretno mislila na Augusta Bebela, premda je prethodno s njim imala veoma blizak prijateljski i politički odnos. Kautsky joj tada, vjerojatno, nije padao na pamet.⁴⁰ No otkada je Kautsky 1910. godine prema “uputama partijskog rukovodstva” odbio objaviti jedan Luxemburgin članak, njihov se privatni i politički odnos ozbiljno narušava. Frölich opisuje:

Držanje Kauckog bila je gruba uvreda. Roza Luksemburg je bila glavna saradnica “Novog doba”, ona je stalno savetovala Kauckog u uređivanju časopisa, ponekad ga je zastupala u redakciji, a za ugled koji je Kaucki uživao kod radikala u celoj Internacionali imao je u znatnoj meri da zahvali duhovnoj saradnji s njom. Ali Kaucki nije samo popustio pred partiskim instancijama, on je izvršio potpuni politički preokret i prekinuo duhovni savez sa Rozom Luksemburg.⁴¹

Čitava se epizoda dodatno zaoštrila njihovom daljnjom prepiskom, a situacija je otišla toliko daleko da je prekid njihova prijateljstva uzdrmao i jedinstvo radikalne partijske većine. Njemačka se socijaldemokracija tada podijelila na tri struje: (a) reformisti, koji su sve više naginjali imperijalizmu, (b) tzv. marksistički centar, koji je težio održanju tradicionalne politike, ali je zapravo sve više naginjao Bernsteinovoj poziciji i (c) revolucionarno krilo, koje se često nazivalo i lijevoradikalnim i koje

38 O sporu detaljnije vidi u: isto, poglavlje “David and Goliath, 1910–1911”, str. 414–451.

39 Pismo se može naći u: Adler, Hudis i Laschitza 2011, str. 242–243.

40 Frölich 1954, str. 187.

41 Isto, str. 186.

su, pored Luxemburg, predstavljali i Clara Zetkin, Franz Mehring, Karl Liebknecht, Julian Baltazar Marchlewski (često pod pseudonimom Julius Karski), Karl Radek i Anton Pannekoek.⁴²

Unatoč dobrim izbornim rezultatima za Reichstag 1912. godine, koji su Partiji donijeli velik broj mandata, politiku Partije u razdoblju prije rata sve više obilježavaju problematični kompromisi i političko uzmicanje, koje je nužno rezultiralo gušenjem antiimperijalističkih pozicija. Stvara se atmosfera političko-ideološke zbrke, napose nakon “sramotnog kompromisa s novom srednjom klasom”.⁴³ A kako je talijanska flota kretala u osvajački napad na Tripoli, balkanski ratovi nagovijestali svjetski rat, a njemačka vanjska politika zaoštravala situaciju na Balkanu i povećavala opasnost od rata, tako je “centrističko krilo” Partije sve više zauzimalo poziciju rata. Tome u prilog svjedoči historijska činjenica socijaldemokratske podrške vladi koja je u ljeto 1913. godine iznijela prijedlog vojnog budžeta u formi i iznosu kakav se nije sreo u dotadašnjoj historiji naoružanja. Taj je prijedlog dobio veliku potporu socijaldemokrata jer su ga, pored ostaloga, tumačili i kao progresivni porez.⁴⁴ Luxemburg se prilikom pregovara suprotstavljala svim prijedlozima vojnih kredita, ukazujući na logiku problema, na činjenicu da takva podrška “sutra može značiti podršku imperijalističkom ratu”.⁴⁵ Da je bila u pravu, potvrdilo se 4. kolovoza 1914. godine, kada je od 111 delegata Njemačke socijaldemokratske frakcije u Reichstagu samo 15 bilo protiv izglasavanja kredita. To je glasanje šokiralo europsku javnost u tolikoj mjeri da mnogi nisu vjerovali u tu vijest. Socijaldemokratski list Rumunjske proglasio je vijest lažnom, Lenjin je tvrdio da je čitav broj *Vorwärtsa* posvećen spornoj sjednici Reichstaga falsifikat njemačkog generalštaba.⁴⁶ Politički raspad njemačke socijaldemokracije koji je uslijedio nakon izglasavanja ratnih kredita pokazao se, kako je

42 Isto, str. 187.

43 Isto, str. 188.

44 Scott 2008, str. 23.

45 Isto.

46 Frölich 1954, str. 221.

to Luxemburg ironično komentirala, rezultatom višegodišnjeg “parlamentarnog kretenzma”:

[Z]a proletarijat ne postoji samo jedno ključno pravilo, kao što je dosad naglašavao znanstveni socijalizam, nego dva ključna pravila: jedno za mir i drugo za rat. U vrijeme mira neka vrijedi klasna borba unutar svake zemlje i međunarodna solidarnost s drugim zemljama; u vrijeme rata neka vrijedi klasna solidarnost u zemlji i rat među radnicima različitih zemalja. Svjetsko-historijski poziv *Komunističkog manifesta* prolazi temeljnu reviziju koja u verziji Kautskog sada glasi: Proleter i svih zemalja, ujedinite se u miru, a koljite se u ratu!⁴⁷

SPD je tada čak potpisao i *Burgfrieden*. To je bio poseban politički sporazum dvojakog značaja: s jedne strane podrazumijevao je primirje kojim su se partije obvezale da se neće međusobno natjecati ili dovoditi vladu u pitanje, dok se s druge strane sindikalno vodstvo obvezalo da će “disciplinirati” radnički pokret da ni na koji način ne bi djelovao protiv državne politike.⁴⁸ Uz Prvi svjetski rat i sve veću podršku koju je dobivao od različitih europskih socijaldemokratskih organizacija, koje su, evidentno, pratile primjer njemačkog SPD-a, kao i napuštanje principa međunarodne klasne solidarnosti, Internacionala se našla u potpunom rasulu. Kautsky tada piše još jednu apologiju svoje revizionističke pozicije koja će se smatrati “SPD-ovom filozofijom u ratna vremena” i koja će se zalagati za “pravi spoj socijalizma i konformizma”.⁴⁹ Situacija je bila toliko očajna da su Rosa Luxemburg i Clara Zetkin u jednom trenutku bile gotovo pred samoubojstvom.⁵⁰

Iako je nakon svega bila poprilično slomljena, Luxemburg je s nekolicinom svojih bliskih suradnika i suradnica već smišljala borbu protiv imperijalističke politike i rata. Nije bilo vremena za pauzu. Iste večeri kada je SPD izglasao podršku

47 Citirano u: Scott 2008, str. 23.

48 Nettl 2019, str. 608.

49 Kautsky 1914.

50 Nettl 2019, str. 609.

ratnim kreditima, dakle 4. kolovoza, Luxemburg je u svom stanu okupila nekolicinu svojih prijatelja ne bi li detaljnije analizirali situaciju i isplanirali daljnje borbene korake.⁵¹ Ona i Zetkin odlučno pokušavaju okupiti dvadesetak radikalnijih članova SPD-a kako bi organizirale otpor, međutim dobile su jedino Liebknechtovu i Mehringovu podršku.⁵² Prva javna reakcija Luxemburg, Zetkin, Mehringa, Liebknechta i drugih protiv ratne politike njemačkih socijaldemokrata bit će objavljena u rujnu 1914.⁵³ Opisujući atmosferu u kojoj ova grupa socijalista nastupa, Zetkin je jednom prilikom zapisala:

Trebalo je da borba otpočne jednim protestom protiv socijaldemokratskog odobravanja kredita, koji je morao tako da se formuliše da ga ne uguše ćefovi i pakosti opsadnog stanja i cenzure. Osim toga i pre svega imalo bi besumnje značaja da je taj protest od početka predvodio priličan broj poznatih socijaldemokratskih boraca. Zato smo se trudili da ga tako sastavimo da se s njim solidariše što više vodećih drugova koji su u frakciji Rajhstaga i u malom krugu oštro, pa čak i porazno kritikovali politiku 4. avgusta. Obzirnost koja je stala mnogo glavobolje, hartije, telegrama i dragocenog vremena, a čiji je rezultat ipak bio ravan nuli. Od svih kritičara socijaldemokratske većine koji su bili silni na rečima usudio se jedini Karl Lipkneht sa Rozom Luksemburg, Francom Meringom i sa mnom da prkosi idolu partiske discipline što guta karakter i ubeđenja.⁵⁴

Od 4. kolovoza nadalje historijski poraz socijaldemokracije imat će mnoge reprize. Jedna od takvih tragedija ponovit će se veoma ubrzo, kada njemačka vlada po drugi put bude zahtijevala ratne kredite od Reichstaga. Toga se puta jedino Liebknecht javno suprotstavio vladi i ratu, on se, zapravo, jedini usudio prekršiti *Burgfrieden*. Liebknechtovi će se oštri kritički

51 Isto, str. 610.

52 Isto, str. 609.

53 Isto, str. 610.

54 Citirano u: Frölich 1954, str. 224.

stavovi o tadašnjem stanju ljevice, nacionalističkoj mržnji, imperijalističkim podvalama i izostanku međunarodne radničke solidarnosti najbolje očitovati u jednoj njegovoj formulaciji iz 1915.: “Glavni se neprijatelj nalazi u vlastitoj zemlji!”⁵⁵

Unatoč tome što je inicijalno podržavao Kautskog u sporu s Luxemburg, i Lenjin će uskoro promijeniti mišljenje i krajem listopada 1914. Aleksandru Šljapnikovu napisati sljedeće:

Imala je pravo Roza Luksemburg, koja je odavno uvidela da se Kaucki ulaguje kao teoretičar, prostije rečeno da se ulaguje partijskoj većini, odnosno oportunistu. Nema ništa na svetu što bi bilo štetnije i opasnije po duhovnu samostalnost proletarijata nego to odvratno samozadovoljstvo i nisko licemerstvo Kauckog, koji sve ulepšava i hoće sofizmima i tobož učenim preklapanjima da umiri savest radnika koji se budi.⁵⁶

Da bi se što više pažnje posvetilo analizi kriznih događaja koji su obilježili 1913. i 1914. godinu, u proljeće 1915. revolucionarno krilo njemačke ljevice pokreće časopis *Internacionala (Die Internationale)*.⁵⁷ Uskoro će biti osnovana i istoimena grupa Internacionala. Nacionalna konferencija grupe počeo će svoj rad u Berlinu 1. siječnja 1916. i prihvatit će “rukovodeće smjernice” organizacije za vrijeme rata koje će Luxemburg tajno sastaviti u zatvoru. Ta će grupa zbog svoje čvršće organizacije i ilegalne tiskovine *Spartakova pisma (Spartakusbriefe)* uskoro biti nazvana Spartakov savez (Spartakusbund).

U prvom broju *Internacionale* Clara Zetkin analizirala je stav žena prema ratu, Franz Mehring komparativno je doveo u vezu Marxova i Engelsova razmišljanja o pitanjima rata i aktualni rat, Paul Lange analizirao je sindikalnu politiku mira među partijama, dok je Rosa Luxemburg napisala dva članka. Jedan je nosio naslov *Obnova Internacionala* i taj je

55 Liebknecht 1915.

56 Citirano u: Frölich 1954, str. 226.

57 Usp. Frölich 1954, str. 234.

potpisala svojim imenom,⁵⁸ a drugi je članak, *Perspektive i projekti*, kao kritiku *Nacionalne države, imperijalističke države i saveza država*⁵⁹ Karla Kautskog, potpisala pseudonimom Mortimer.⁶⁰ U prvom članku Luxemburg oštro konstatira da je njemačka socijaldemokracija 4. kolovoza abdicirala, čime je istovremeno uvjetovala i siguran slom Internacionale. Svoje ogorčenje iznosi bez uvijanja, ali paralelno poziva i na buduće revidiranje Internacionale, napose njezine mirovne politike:

Ukoliko Internacionala, kao i mir, odgovara interesima proleterskog cilja, ona mora biti rođena iz samokritike proletarijata, iz njegove svijesti o vlastitoj snazi [...]. Put do te snage — onaj koji nije popločan rezolucijama — ujedno je i put prema miru i ponovnoj izgradnji Internacionale.⁶¹

U članku *Perspektive i projekti* Luxemburg kritizira spomenuti tekst Kautskog, napose njegove analize i stavove o imperijalizmu te njegovo izjednačavanje “moderne demokracije” s parlamentarnim režimom. Ona, zapravo, ne može vjerovati da je netko u stanju otići toliko daleko od progresivno shvaćene socijaldemokracije kao socijalističkog ostvarenja ekonomskih i socijalnih jednakosti i reacionarno gurati demokraciju u okvir građanske nacionalne države. Za Rosu Luxemburg, zbog ovih i njegovih drugih stavova, Karl Kautsky bio je izgubljen slučaj.

Prvi broj *Internacionale*, koji je sebi u zadatak postavio neku vrstu uvodno-teorijskog, oštrog analitičkog proučavanja postojećih problema radničkog pokreta u kontekstu ratnog stanja, ubrzo je bio zabranjen. Zbog tog prvog i, dakle, jedinog broja časopisa, državni tužilac podigao je optužbu za veleizdaju protiv Luxemburg, Zetkin, Mehringa i drugih. Ali kada je u travnju 1915. godine *Internacionala* tiskana, Luxemburg je već bila dva mjeseca u zatvoru. Radilo se o izdržavanju jednogodišnje kazne izrečene u Frankfurtu još godinu ranije,

58 Luxemburg 1915.

59 Kautsky 1915.

60 Luxemburg 2011.

61 Luxemburg 1915.

koja je bila odgođena zbog njezina lošeg zdravstvenog stanja. Ovoga je puta bila u berlinskom ženskom zatvoru, gdje je u tajnosti napisala *Krizu socijaldemokracije*, poznatiju kao *Junius-brošura* zbog njezina pseudonima Junius.⁶² Premda ju je Luxemburg uspjela prokrijumčariti iz zatvora, zbog opasnosti od tiskanja ilegalnih spisa i stalnih zatvorskih prijetnji brošura će biti tiskana tek iduće godine.⁶³

Budući da je u zatvoru bila u statusu političke zatvornice, Luxemburg se mogla koliko-toliko slobodno kretati, čitati i pisati. Međutim, nekoliko mjeseci nakon što je počela izdržavati kaznu, nadzorni se režim znatno postrožio i Luxemburg više nije uspijevala iz zatvora krijumčariti svoje najnovije političke reakcije.⁶⁴ Pratila je situaciju koliko je mogla, ali nije uspijevala uvijek i na vrijeme dolaziti do svih svježih informacija. Vijesti s terena koje su dolazile do nje uglavnom nisu bile ohrabrujuće. Stizale su većinom loše vijesti, o brojnim njemačkim pobjedama, o “svjetskom klanju sa svojim žrtvama i patnjama, sa sve većom gladi masa i padom morala”.⁶⁵ U moru događaja koji su slijedili “svjetsko klanje” jedini pozitivan korak učinjen je u lipnju, kada je oko tisuću partijskih dužnosnika potpisalo peticiju partijskom vodstvu,⁶⁶ ukazujući na neslaganja sa službenom politikom. No i taj je čin za Luxemburg bio premala gesta u odnosu na političke probleme, bijesno ratno stanje i sve izraženiji nacionalizam u redovima socijaldemokracije. Tek je Internacionalna socijalistička konferencija u Zimmerwaldu (u rujnu 1915.) jasno i nedvosmisleno reagirala protiv ratne politike, što je Luxemburg podržala bez oklijevanja.⁶⁷

Kada se nakon nekoliko mjeseci, krajem 1915., konačno otvorila mala pukotina u radu zatvorskog režima,

62 Luxemburg 1974b.

63 Nettl 2019, str. 630.

64 Frölich spominje da je postroženje režima možda bilo i rezultat jednog sukoba Luxemburg sa zatvorskim kriminalističkim činovnikom, nakon što ga je, navodno, zbog njegove bahatosti gađala knjigom u glavu. Vidi Frölich 1954, str. 232.

65 Isto.

66 Isto, str. 233.

67 Vidi International Socialist Conference at Zimmerwald, 1915.

Luxemburg je uspjela uspostaviti tajnu prepisku s Liebknechtom. Iz tog perioda i njihove komunikacije nastale su i smjernice za organizacijski rad Spartakovog saveza. Konačno, 22. siječnja 1916. Rosa Luxemburg puštena je iz zatvora. “Vratila se”, kako je to sama opisala u pismu Regini Ruben 25. veljače 1916., “‘slobodi’ s neutaživim apetitom za radom”.⁶⁸ U jednom kasnijem pismu Luisi Kautsky požalila se da ju je na dan izlaska iz zatvora u stanu posjetilo 80 ljudi, pisala joj je da se radilo o “doslovce 80 ljudi” i da joj se prvi dan slobode zbog tolikih razgovora pretvorio u “mučenje”.⁶⁹ Shvatila je da za nju više neće biti odmora.

Bez daljnje odgode, u veljači 2016., odmah se primila svoga neobjavljenoga rukopisa *Junius-brošure*, koju su ilegalno pripremili za tisak i objavili već u travnju. To je doista bila važna knjižica koja je “postala oruđe hiljadama ilegalnih boraca”, kako to sumira Frölich.⁷⁰ Govoreći u *Juniusu* o “svjetsko-historijskoj katastrofi”, o “kapitulaciji međunarodne socijaldemokracije”, Luxemburg je, zapravo, direktno i nedvosmisleno sumirala svoje teze o imperijalizmu iz *Akumulacije kapitala*. Ona u brošuri ilustrira kako kapitalistički interesi i svjetski rat homogeniziraju tabore imperijalističkih snaga (s jedne strane Antante, s druge sila Osovine) i da tu ne može biti mjesta za ikakvo pokretanje “oslobodilačkih misija” nacija ratnim putem. “Scena se temeljito promijenila”, piše Luxemburg, “režiji je kraj”, “prošla je opijenost”, a njemački socijaldemokratski centristi, ti “kolebljivi majmuni”, kako ih je nazvala, “odavna su opozvani”.⁷¹ Stvarnost rata, poručuje Luxemburg, “lažnim glasinama” o nacionalističkom oslobođenju “samu sebe tjera u delirij”:

Preko oceana pruža se tisuću pohlepnihih ruku ne bi li i one štogod ugrabile. Posao cvjeta na razvalinama. Gradovi postaju hrpe ruševina, sela se pretvaraju u groblja, zemlje u pustinje, žitelji

68 Citirano u: Nettl 2019, str. 643.

69 Isto.

70 Frölich 1954, str. 235.

71 Luxemburg 1974b, str. 167.

u prosjake, crkve u konjske staje. [...] Sada, usred rata, padaju maske i cere nam se stara poznata lica. Ali tempo razvitka dobio je s izbijanjem imperijalističkog vulkana snažan zamah i žestina sukoba u krilu društva, veličina zadataka što bujaju neposredno pred socijalističkim proletarijatom — daju obličje nježne idile svemu dosadašnjem u povijesti radničkog pokreta.⁷²

Na jednom mjestu u *Juniusu* citira dio izjave parlamentarne frakcije od 4. kolovoza 1914. kojom ukazuje na, kako sama kaže, “huškačke” stavove socijaldemokracije koji će biti odgovorni za ratne strahote i očajno stanje “radnog naroda iz sela i grada”:

Sada stojimo pred neospornom činjenicom rata. Prijete nam strahote neprijateljske invazije. Danas ne treba da se odlučimo za rat ili protiv rata, nego da odlučimo o pitanju sredstava potrebnih za obranu zemlje. — Naš narod i njegova slobodarska budućnost proigrat će mnogo, ako ne sve, pobijedi li ruski despotizam što se uprljao krvlju najboljih u svojem narodu. Valja se obraniti od te opasnosti, osigurati kulturu i nezavisnost naše vlastite zemlje. [...] Vođeni tim načelima, mi odobravamo zatražene ratne kredite.⁷³

Bespoštedne i beskompromisne reakcije na laži o “oslobodilačkom ratu”, “opstanku nacije”, “slobodi” koje Luxemburg donosi u brošuri usmjerene su na to da razotkriju, kako ona to naziva, mehanizme kojima se potiče “prikladna opijenost ljudi”. Za nju je rat isključivo “metodično, organizirano, golemo ubijanje”.⁷⁴ Imperijalizam je za Luxemburg najviši razvoj političke svjetske vladavine kapitala, on je, kako je zapisala u *Juniusu*, “zajednički smrtni neprijatelj proletarijata svih zemalja”.⁷⁵ *Junius* je vjerojatno kritički najoštrije formuliran tekst protiv tadašnjeg rata i njegove imperijalističke politike.

72 Isto, str. 168. i 170.

73 Isto, str. 176.

74 Isto, str. 177.

75 Citirano u: Frölich 1954, str. 242.

Djelovanje spartakista protiv rata bilo je sve prisutnije u javnosti. Oni su zaslužni i za organizaciju prvih antiratnih demonstracija u Berlinu 1. svibnja 1916. godine. Nakon tog uspješnog protesta i masovne mobilizacije berlinskih radnika, Liebknecht je osuđen na zatvor, a Luxemburg je otada pod stalnim policijskim nadzorom. Unatoč tome što Spartakov savez u svojim redovima nije imao velik broj članova, imao je masovnu podršku brojnih radnika, postao je “nosioč revolucionarnog raspoloženja masa”.⁷⁶ Pojavom spartakista nestalo je prividnog mira među partijama, prošao je delirij nacionalnog zanosa.

Međutim, ubrzo je uslijedio militaristički obračun sa spartakistima. Stotine su završile u zatvoru, tvornice su pročešljane i očišćene od svakog radikalizma, tisuće je ljudi po kazni poslano na ratni front, politički pokret u tvornicama na neko je vrijeme ostao bez organizacijske infrastrukture. Konačno, nakon uhićenja Liebknechta, 10. srpnja 1916. i Rosa Luxemburg ponovno završava u zatvoru. Prvih nekoliko mjeseci kaznu izdržava u Berlinu, potom od listopada 1916. do svibnja 1917. u Wronkeu, da bi je na koncu premjestili u Wrocław, u kojemu će biti sve do 9. studenog 1918. Budući da je u zatvoru u statusu političke zatvorenice, uspijeva komunicirati s mnogima, puno pisati i čitati, barem ono što je cenzura dopuštala. U to se vrijeme posebno mnogo bavila geologijom, čitala ju je, kako i sama kaže, “s grozničavim zanimanjem i sa strastvenim zadovoljstvom”⁷⁷, botanikom i zoologijom, o čemu je i rado bilježila svoje impresije. Na sebi svojstven način, ovako je jednom prilikom opisala neke svoje dojmove o cvijeću:

Orhideje uopće poznajem dobro [...]. Nalazim da u njihovoj ljupkosti i čudnovatim neravnim oblicima ima nešto rafinirano, dekadentno. Na mene one djeluju kao kićene napudrane markize

76 Isto, str. 244.

77 Luxemburg 1951, str. 48. Tako je pisala Sonji Liebknecht iz Wrocława sredinom studenoga 1917.

iz doba rokokoja. Ja im se divim s nekim unutarnjim otporom i s nekim strahovitim nemirom, kao što je mojoj naravi uopće mrsko sve što je perverzno i dekadentno. Mnogo se više veselim npr. običnom maslačku, koji u svojoj boji ima mnogo sunca [...].⁷⁸

Osim prirodnih znanosti, u ta se zatvorska vremena puno posvećuje i književnosti, studiozno je radila na Vladimiru Galaktionoviču Korolenku te je prevela njegovu autobiografiju *Povijest moga suvremenika*.⁷⁹ Znala je reći da poezija za nju ima gotovo terapijski učinak, napose Goethe:

Ni sama ne znam kako to, da — kad sam jako uzbuđena ili kad moju nutrinu nešto potrese — lijepa pjesma, a osobito Goetheova, uvijek tako duboko djeluje na mene. To djeluje upravo fiziološki, kao da žednim ustima srčem piće koje mi nutrinu hladi a tijelo i dušu snaži.⁸⁰

Uz književnost i prirodne znanosti paralelno je istraživala povijest Poljske, a kasnije i Rusku revoluciju. Iz tog perioda imamo sačuvana njezina brojna pisma iz kojih se sjajno može iščitati atmosfera zatvorskog svakodnevlja, njezini dobri i loši dani, periodi pesimizma i faze optimizma. U jednom pismu Sonji Liebknecht možemo čitati o njezinu raspoloženju:

Mora da sam bolesna, kada me sada sve tako duboko može potresti. Ili znate li što? — Kojiput imam osjećaj da nisam pravi čovjek, već neka ptica ili životinja u čovječjoj spodobij; u svojoj nutрини osjećam se u jednom takvom malom komadiću vrta kao ovdje ili u polju, u travi među bumbarima, mnogo više kod kuće, nego na kakvom partijskom kongresu. Vama mogu to sve reći jer Vi nećete odmah u tome naslućivati izdaju socijalizma. Vi dobro znate da ću usprkos tome vjerojatno

78 Isto, str. 34. Riječ je o zatvorskom pismu iz Wronkea upućenom Sonji Liebknecht 1. lipnja 1917.

79 Luxemburg 1918.

80 Luxemburg 1951, str. 38. Riječ je o zatvorskom pismu iz Wronkea upućenom Sonji Liebknecht 20. srpnja 1917.

umrijeti na borbenom položaju, bilo to u kakvoj uličnoj borbi ili tamnici.⁸¹

Samo nekoliko tjedana kasnije, posve iscrpljena, pisala joj je o vlastitoj tjeskobi:

Nažalost, i najmanja sjena koja na mene padne može pomutiti moju unutarnju ravnotežu i moju sreću, kod čega neizrecivo patim; samo, a to je meni svojstveno, ja onda umuknem. Doslovce uzeto, ja onda, Sonjička, ne mogu izgovoriti ni riječi. Tako sam npr. ovih posljednjih dana bila već toliko vedra i radosna, veselila sam se suncu, kad me je u ponedjeljak iznenada uhvatio hladan vihor, tako da se najednom sva moja sjajna vedrina pretvorila u najdublju nevolju.⁸²

Premda joj se psihofizičko stanje u zatvoreništvu sve više narušavalo, nekako je nalazila snage, prkosa i smisla da izgura i lošije dane. Tako je Sonji Liebknecht jednom prilikom ponovila ono što je izrekla početkom rata Hansu Diefenbachu:

Znate Sonjička, ukoliko to više traje i ukoliko niskosti i strahote koje se svakog dana dešavaju više prevazilaze svaku granicu i meru, ja postajem utoliko mirnija i čvršća, kao što se prema nekom elementu, buri, poplavi ili pomračenju sunca ne mogu primeniti etička merila, već se moraju posmatrati samo kao nešto dato, kao predmet ispitivanja i saznanja.⁸³

No ono što je Rosu Luxemburg u to vrijeme posebno motiviralo za ustrajanje na revolucionarnoj politici unatoč teškom zatvorskom životu bila je Ruska revolucija. Za Luxemburg je Ruska revolucija bila svojevrsni trijumf njezinih radikalnih političkih pozicija, a posebice je kao dobar znak tumačila utjecaj

81 Isto, str. 20. Posrijedi je pismo iz Wronkea napisano 2. svibnja 1917.

82 Isto, str. 28. Riječ je o pismu napisanom u Wronkeu 23. svibnja 1917.

83 Citirano u: Frölich 1954, str. 249.

revolucionarnih tendencija na Njemačku, kao i činjenicu da je Revolucija posve bjelodano razotkrila “ratne pustolovine njemačkog imperijalizma”.⁸⁴ O tome je u tekstu *Ruska revolucija* primjerice pisala ovako:

Njezino izbijanje [Ruske revolucije], njezin besprimjerni radikalizam, njezino postojano djelovanje, najbolje tjeraju u laž frazu kojom je oficijelna njemačka socijaldemokracija u početku revnosno ideološki zaogrnila osvajački pohod njemačkog imperijalizma: frazu o misiji njemačkog bajoneta da sruši ruski carizam i oslobodi njegove potlačene narode.⁸⁵

Premda je intenzivno proučavala revolucionarna zbivanja u Rusiji, zatvorski kontekst ni u najboljem slučaju nije mogao biti dobra pozicija za praćenje događaja koji su se nevjerojatnom brzinom razvijali iz dana u dan. Sve je pratila posredno, i to preko veoma oskudnih materijala, mahom njemačkih novina, koje su o svemu izvještavale oprezno i skromno. Luxemburg nije pokazivala samorazumljivo oduševljenje boljševičkom politikom,⁸⁶ otpočeta se trudila čim oštrije i opreznije ispitivati stanje na terenu, posvećujući pažnju mogućim posljedicama određenih odluka i političkih kompromisa. Otvoreno je kritizirala i Lenjina i Trockog, napose njihovo razumijevanje diktature proletarijata i demokracije, kao i boljševičku politiku u pitanjima agrarne reforme i prava na samoodređenje nacija.⁸⁷ Daleko od stvarnih događaja, često je bila pod dojmom da boljševici “isuviše lako popuštaju pred pritiskom”.⁸⁸ Međutim, u svojim pismima svejedno je neumorno podvlačila ogroman značaj Oktobarske revolucije i prodore revolucionarnih proleterskih

84 Luxemburg 1974c, str. 273.

85 Isto.

86 Njezinu kritiku uloge boljševika u revoluciji posthumno je izdao Paul Levi 1922. godine. Međutim, spis *Ruska revolucija* oduvijek je “okružen legendama” i navodno je objavljen prema jednom “netačnom i nepotpunom prepisu”, kako ističe Frölich. Usp. Frölich 1954., str. 260.

87 Luxemburg 1974c.

88 Frölich 1954, str. 258.

masa. Konačno, unatoč strogim kritikama boljševičkih pozicija i, kako je vjerovala, problema njihovog “revolucionarnog blankizma”, komentirala je da “oktobarski ustanak nije spasio samo Rusku revoluciju već i čast međunarodnog socijalizma”⁸⁹ i da “[B]udućnost svuda pripada ‘boljševizmu’”.⁹⁰

Čitajući zatvorska pisma iz 1918., teško se oteti dojmu da je neka godina za Rosu Luxemburg bila teža. Još se u Wronkeu ozbiljnije razboljela, a u Wrocławu joj se psihofizičko stanje znatno pogoršalo, zasigurno uslijed potpune izolacije, strogog nadzora, novih ograničenja i jake kontrole pisama. Uz to, njene sudske žalbe i molbe da ju se pusti iz zatvora redom su odbijane. Sonji Liebknecht se žalila: “Moja žalba je odbijena sa opširnim opisom moje pokvarenosti i nepopravljivosti, a isto tako i molba bar za odsutstvo. Moraću izgleda da čekam dok ne poredimo ceo svet.”⁹¹ Potpuno slomljena i umorna, u drugom joj je pismu pisala da “jedan čitavi stari svijet tone, svakim danom jedan komad više, novi odron, novi golemi pad”⁹², i da cjelokupna zatvorska situacija na nju i njeno druženje s drugima djeluje nepodnošljivo:

Ljubljena Sonjička, pisala sam Vam prekjučer. Do danas nisam još primila nikakav odgovor na moj brzojav upućen državnom kancelaru, a to možda može potrajati još nekoliko dana. Jedno je u svakom slučaju sigurno; moje je raspoloženje već takvo da mi je posjet mojih prijatelja pod nadzorom postao nepodnošljiv. [...] Razgovori pod nadzorom, nemogućnost da govorim o onome što me uistinu zanima, postali su mi već tako nesnosni da se radije odričem svakog posjeta dok se ne budemo mogle vidjeti kao slobodni ljudi.⁹³

89 Citirano u: Trotsky 1997, str. 450.

90 Luxemburg 1974c, str. 299.

91 Citirano u: Frölich 1954, str. 274.

92 Luxemburg 1951, str. 69. Posrijedi je pismo Sonji Liebknecht iz Wrocława napisano 15. svibnja 1918.

93 Riječ je o pismu iz 18. listopada 1918. Usp. Luxemburg 1951, str. 70.

U jednom periodu kada joj se Clara Zetkin neko vrijeme nije javljala, pisala je veoma zabrinuto Luisi Kautsky da pomalo “gubi živce” i “ne može spavati” od pretjerane brige, sve se više bojala da se nešto nije dogodilo Zetkin ili njenim sinovima: “Imam hrabrosti za sve što pogađa mene lično. Ali da podnesem bol drugih, a naročito Klarin, ako bi se, ne daj Bože! nešto desilo — za to mi nedostaje snaga i hrabrost.”⁹⁴ Doista, pisma iz tog perioda mučno svjedoče koliko je Luxemburg bila na rubu snage. Kada je 20. listopada objavljena amnestija za političke zatvorenike, Karl Liebknecht za nekoliko je dana pušten iz zavora, međutim za Luxemburg ta amnestija nije vrijedila. Štoviše, upravo je tada naredba za njezin pritvor bila obnovljena. Dok je stara Njemačka propadala, Luxemburg je još narednih nekoliko tjedna izdržavala kaznu u zatvoru.

Poslije ustanka mornara u Kielu 3. studenog 1918., snažan se pobunjenički zamah za nekoliko dana pretočio u generalni štrajk u tvornicama i na brodovima. Kada je dan kasnije guverner Kiela bio prisiljen abdicirati, gradom je zavladao savjet radnika i mornara. Unatoč tome što je njemačka vlada bila uvjerena da je riječ tek o izoliranoj pobuni, pa je, između ostaloga, poslala i socijaldemokrata Gustava Noskea da “uvede reda”, val ustanaka u revolucioniranom poletu osvajao je grad za gradom. Nakon Kiela, revolucija je izbila u Hamburgu i Bremenu, potom se proširila na Köln, Hannover i München, da bi konačno 9. studenoga zahvatila i Berlin. U trenutku kada je Vilim II. pobjegao u Nizozemsku i abdicirao, na čelo vlade Njemačkog Reicha zasjeda predsjednik SPD-a Friedrich Ebert. Tada i Philipp Scheidemann u ime većinske socijaldemokracije (čak i protiv Ebertove volje!) s balkona Reichstaga proglašava (buržujsku) republiku, želeći preduhitriti namjeru Liebknechta, za koju je netom saznao, da proglasi socijalističku republiku. I doista, samo sat-dva kasnije, ne znajući za ovaj notorni Scheidemannov čin, Liebknecht je u 16h, s balkona Berlinske gradske palače, pred nepreglednim masama radnika, proglasio socijalističku republiku. Točno

tada je i radništvo u Wrocławu prisililo upravu zatvora da oslobodi Rosu Luxemburg.⁹⁵

Pa ipak, unatoč revolucionarnom zamahu i prodoru ljevice, politička situacija je vrlo osjetljiva i u stalnoj napetosti. Reakcionarne snage s jedne strane na sve moguće načine pokušavaju spriječiti razvoj revolucije, dok s druge strane spartakisti oštro drže liniju. Bilo je važno osigurati dostupan javni medij preko kojeg se svakodnevno moglo prenositi vijesti i ideje te oprezno upozoravati na kontrarevolucionarne zavjere. Spartakisti su zauzeli "lokalne oglasne novine" i preimenovali ih u *Crvena zastava (Die Rote Fahne)*.⁹⁶ Osnivanje novina nailazilo je na jake i kontinuirane prepreke, nova je vlast čak koristila propise iz rata o strogoj potrošnji papira ne bi li se i tim političkim instrumentima borila protiv ljevice. Najzad, prvi broj izašao je 18. studenog 1918., a uredništvo su potpisali Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht. U *Crvenoj zastavi* Luxemburg se nemilosrdno obračunavala s neprijateljima revolucije, pratila razvoj revolucije, njene slabosti i prodore, te svaku diskusiju usmjeravala na konačni cilj — osvajanje vlasti. Tako je *Crvena zastava* postala "deo revolucionarne istorije, buktinja, bič, zvono za uzbunu".⁹⁷

U broju *Crvene zastave* iz 14. prosinca 1918. objavljen je program Spartakovog saveza koji je sastavila Rosa Luxemburg pod nazivom *Što hoće Spartakov savez? (Was will der Spartakusbund?)*.⁹⁸ Kada je dva tjedna kasnije na osnivačkom kongresu Komunističke partije Njemačke izložila taj program, objasnila je da je njime htjela ponovno nametnuti ideje *Komunističkog manifesta*, baš kako je to zapisala i u programu:

Socijalizam je u ovom času jedini spasilac čovječanstva, nad potonulim zidinama kapitalističkog društva plamte poput

95 Isto, str. 279.

96 Isto, str. 284.

97 Isto, str. 285.

98 Luxemburg 1974d.

proročanske opomene riječi *Komunističkog manifesta*: Socijalizam ili propast u barbarstvu!⁹⁹

Glavne programske točke Spartakovog saveza gotovo su hladnokrvno osvještavale koja su krajnja sredstva obrane. Djelovale su kao apel upućen radništvu, skoro kao neka vrsta moralnog naoružanja protiv izljevaja “bijesa, krvoprolića, nasilja, političkog umorstva”¹⁰⁰, koji se u borbama na život i smrt nikada ne mogu posve izbjeći, ali kojima se mora nužno suprotstaviti svijest o najvišoj odgovornosti. Rosi Luxemburg oduvijek je bilo bjelodano da je “glupo i ludo vjerovati da će se kapitalisti dobrovoljno pokoriti proklamaciji socijalizma”, stoga je za nju “proleterska revolucija”, kako piše, “istodobno i posmrtno zvono svakom ropstvu i tlačenju. Stoga se protiv proleterske revolucije kao jedan dižu u borbu na život i smrt svi kapitalisti, junckeri, malograđani, oficiri, svi korisnici izrabljivanja i klasne vladavine”.¹⁰¹

Upravo na tom revolucionarno-mobilizacijskom tragu, nagoviještajući skore horore fašizma i njegovu blisku vezu s imperijalizmom, bez imalo uvijanja Luxemburg zaključuje program Spartakovog saveza:

Ustajete, proleter! Na borbu! Valja jedan svijet osvojiti i s jednim svijetom započeti borbu. U toj posljednjoj klasnoj borbi svjetske historije za najviše ciljeve čovječanstva, za neprijatelja vrijedi: koljeno na prsa i nož pod grlo!¹⁰²

Kada je *Crvena zastava* objavila program Spartakovog saveza, događaji su se nizali jedan za drugim nevjerovatnom brzinom,

99 Isto, str. 262. Inače, ovdje prisutnu frazu “socijalizam ili barbarstvo”, koju je inicijalno skovala u *Juniusu* („Građansko društvo stoji pred dilemom — ili prijelaz u socijalizam ili ponovni pad u barbarstvo.”; Luxemburg 1974b, str. 175), Luxemburg je pripisala Engelsu, ali novija istraživanja pokazuju da fraza vrlo vjerojatno potječe od Karla Kautskog. Vidi Angus 2014.

100 Luxemburg 1974d, str. 264.

101 Isto.

102 Isto, str. 269.

kontrarevolucija je već uzela maha. Sredinom studenoga sklopljen je sporazum između predsjednika socijaldemokracije Eberta i Vrhovnog vojnog zapovjedništva koji je kao privremeni cilj imao svladavanje berlinskog radništva. Tog je mjeseca došlo do mnogih krvavih sukoba između huškačkih trupa s fronta i radnika. Na vježbalištima vojnih trupa obučavane su posebne jedinice u strogoj izolaciji od civilnog stanovništva. Frölich ih opisuje:

Fotografije pokazuju njihov tipični sastav: oficiri, stari vojnici s fronta kojima je rat postao zanat, i gro mladih regruta od nekih 18 godina, koji su još u posljednjem času bačeni na klanicu, a sada, kao slepi Hedur, huškaju protiv “unutrašnjeg neprijatelja.”¹⁰³

Kontrarevolucionarne snage svakodnevno su objavljivale rat protiv Spartakista. Boljševizam i spartakizam tretiralo se kao opasnu prijetnju građanima, izvikivalo se u zaprepaštenom tonu da “Boljševizam hoće socijalizovanje žena!”¹⁰⁴ stvorena je atmosfera ubijanja i progona, novine su otvoreno pozivale narod na linč spartakističkih vođa, a po zidovima su vojnici s fronta lijepili plakate s ovakvim sadržajem:

Radnici, građani!
Otađzbina je na domaku propasti.
Spasite je!
Ona nije ugrožena spolja, već iznutra:
Od grupa Spartaka.
Pobijte njihove vođe!
Ubijte Lipknehta!
Onda ćete imati mira, rada i hleba.¹⁰⁵

103 Frölich 1954, str. 292.

104 Isto, str. 293.

105 U: isto, str. 294.

Prva dva tjedna siječnja 1919. bila su ispunjena krvavim sukobima u Berlinu. U noći između 8. i 9. siječnja mitraljezima je napadnut prostor redakcije *Crvene zastave*, zbog čega se uredništvo odmah iselilo. Tih je dana vladala gotovo "horror-atmosfera", kako je to opisao Nettl.¹⁰⁶ Luxemburg je radi sigurnosti stalno mijenjala adrese, ali ni to ju nije sprečavalo da kontinuirano piše i objavljuje. Zadnji članak Rose Luxemburg, *Red vlada u Berlinu*, pojavio se u *Crvenoj zastavi* 14. siječnja.¹⁰⁷ Iz tog teksta možemo iščitati da je Luxemburg bila spremna na sve i da sluti da je smrt neizbježna i blizu. Njezine posljednje riječi čitamo kao njezinu posmrtnu poruku, gotovo herojski savršenu:

"Red vlada u Berlinu!" Vi tupi panduri! Vaš "red" je sagrađen na pijesku. Revolucija će se već sutra "sa zveketom ponovo uspraviti" i na vaš užas zatrubiti: *bijah, jesam, bit ću!*¹⁰⁸

Samo dan nakon ovih riječi, 15. siječnja uvečer, Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht uhićeni su na jednoj od svojih posljednjih berlinskih adresa, u ulici Mannheimer. Unatoč tome što su tu bili smješteni u tajnosti, velik broj plaćenih špijuna danonoćno je istraživao njihova kretanja. Antiboljševička liga koju su osnovali ruski baruni otpočela je propagandu protiv radničkih vođa, a raspolagala je mrežom špijuna u čitavoj Njemačkoj.¹⁰⁹ Pored brojnih drugih, svoju špijunsku organizaciju imao je i SPD, nazvanu Pomoćna služba Socijaldemokratske partije, sekcija 14.¹¹⁰

Nakon što ih je njemačka ultranacionalistička paramilitarna jedinica *Freikorps* privela, pod jakom stražom odvedeni su u hotel Eden, u kojem je bila smještena vojno-špijunska organizacija Gardijsko-konjaničko-streljačke divizije. Tu je konjanički kapetan Waldemar Pabst, desna ruka "narodnog

106 Nettl 2019, str. 776.

107 Luxemburg 1974e.

108 Isto, str. 307.

109 Frölich 1954, str. 319.

110 Isto.

komesara”, socijaldemokratskog ministra obrane Gustava Noskea, već organizirao njihovo ubojstvo. O svojoj odluci da naredi ubojstvo Liebknechta i Luxemburg Pabst će na jednom ispitivanju 1962. bez imalo žaljenja ovako govoriti:

U siječnju 1919. prisustvovao sam jednom sastanku KPD-a [Njemačke komunističke partije] gdje su govore držali Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht. Stekao sam dojam da su upravo oni bili intelektualni vođe revolucije i odlučio sam ih ubiti. Prema mojim zapovijedima, bili su privedeni. [...] Smatram da je ta odluka bila moralno i teološki legitimna.¹¹¹

Premda je priznao da je naredio ubojstva Liebknechta i Luxemburg, Pabst nikada za njih nije bio optužen. Po njegovoj naredbi prvo su puškama izudarali Liebknechta, zatim su ga u polusvjesnom stanju autom odvezli u park Tiergarten, gdje su ga na koncu i ubili. Njegovo tijelo odnijeli su u jednu lokalnu mrtvačnicu i izručili ga kao leš nepoznatog čovjeka. Nakon Karla Liebknechta na red je došla i Rosa Luxemburg. Izveli su je iz hotela, a jedan joj je vojnik dvama udarcima puškom nanio brutalne ozljede lubanje. Budući da još nije bila mrtva, metkom u glavu dokrajčio ju je poručnik Kurt Vogel.¹¹² Njezino je tijelo potom odvezeno u Tiergarten i bačeno u kanal Landwehr. Voda ga je izbacila na obalu 31. svibnja 1919., u potpuno raspadnutom i neprepoznatljivom stanju. Rosa Luxemburg pokopana je tek 13. lipnja 1919. na berlinskom groblju Friedrichsfelde.

111 U: Schütrumpf 2008, str. 8.

112 Vidi fotografiju od 16. siječnja 1919. na kojoj su usnimljene ubojice Luxemburg kako sjede za stolom u hotelu Eden i časte se.
U: Nettl 2019, str. 763.

**MARKSISTIČKO-
-FEMINISTIČKA
INTERPRETACIJA**

TEORIJE

**AKUMULACIJE
ROSE LUXEMBURG**

E2 Ovakva vrsta rada [podizanje djece ili kućanski rad] nije produktivna u smislu postojeće kapitalističke ekonomije, bez obzira na ogromne žrtve, utrošenu energiju i hiljade malih napora. [...] Sve dok vladaju kapitalizam i sistem nadnica, samo ona vrsta rada koja proizvodi višak vrijednosti, koja stvara kapitalistički profit, smatra se produktivnom. [...] To zvuči brutalno i sumanuto, ali točno odgovara brutalnosti i bezumnosti aktualne kapitalističke ekonomije. A prvi zadatak proleterke jest da vidi ovu brutalnu stvarnost jasno i oštro.

— Rosa Luxemburg, *Žensko pravo glasa i klasna borba*

UVOD

Rosa Luxemburg nije napisala puno tekstova o tzv. ženskom pitanju. Obično se referiramo na sljedeće radove/govore iz perioda od 1902. do 1914.: *Taktičko pitanje* (1902), *Obraćanje Međunarodnoj socijalističkoj ženskoj konferenciji* (1907), *Žensko pravo glasa i klasna borba* (1912), *Proleterka* (1914).¹ Donedavno se znalo samo za ova četiri rada, međutim Annelies Laschitzka nedavno je locirala još jedan tekst naziva *Ruske radnice u borbi* (1902).² Unatoč činjenici da govorimo tek o malom broju feminističkih radova, to ne znači da opus Rose Luxemburg treba izostaviti iz feminističko-revolucionarne historije. Naprotiv, bilo bi krajnje pogrešno tvrditi da u Luxemburginim radovima, a napose njoj kritici političke ekonomije, nedostaju reference i ideje ključne za razvoj progresivne feminističke politike i ženske emancipacije, kako u historijskom smislu tako i danas. Pokušajmo na tom tragu uz njezinu knjigu *Akumulacija kapitala* i ključnu temu te knjige — imperijalistička dinamika između kapitalističke i nekapitalističke prostornosti — postaviti sljedeća pitanja: Je li moguće

1 Svi spomenuti tekstovi nalaze se u: Hudis i Anderson (ur.) 2004.

2 U engleskom prijevodu dostupno u: Hudis, Fair-Schulz i Pelz (ur.) 2018.

govoriti o “luksemburgijanskom feminizmu”? Je li moguće uspostaviti vezu između luksemburgijanske “dijalektike prostornosti” i teorije socijalne reprodukcije? Može li se okvir luksemburgijanske kritike političke ekonomije iskoristiti za analizu reproduktivnog rada i njegove ekonomske uloge u reprodukciji akumulacije? Ova ćemo pitanja detaljnije analizirati (a) u kontekstu ilustracije Luxemburgine kritike buržoaskog feminizma i potom (b) kroz uspostavu veze između ključnih elemenata *Akumulacije kapitala* i teorije socijalne reprodukcije. Prije nego što prijeđemo na marksističko-feminističku analizu ekonomske teorije Rose Luxemburg, ukratko ćemo izložiti nekoliko uvodnih napomena o *Akumulaciji kapitala* i historijskom kontekstu ove važne knjige.

Uoči Prvog svjetskog rata, nakon petnaestak godina pripreme, Rosa Luxemburg objavila je *Akumulaciju kapitala* (Berlin, 1913), svoje najobuhvatnije teorijsko djelo i jedno od najrelevantnijih i najoriginalnijih klasičnih djela marksističke ekonomije. Knjiga *Akumulacija kapitala: prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma* bila je nastavak *Uvoda u nacionalnu ekonomiju*, podsjetimo se,³ knjige koju je pisala prilikom pripreme predavanja o političkoj ekonomiji održanih između 1906. i 1916. u okviru škole Socijaldemokratske partije Njemačke.

Ukratko, *Akumulacija kapitala* istražuje načine znanstvenog istraživanja i objašnjenja uvjeta kapitalističke monopolizacije, proširene reprodukcije i imperijalizma, uzimajući u obzir dinamičnu vezu između kapitalističke i nekapitalističke prostornosti. Luxemburg je smatrala da je Marx zanemario prostorno određenje kapitala jer se u svojoj kritici primarno fokusirao na “vrijeme”, odnosno na vremensku dimenziju unutrašnje dinamike kapitalističke reprodukcije. Suprotno tome, Luxemburg je “nastojala pokazati da se unutrašnja jezgra kapitala sastoji od težnje za konzumiranjem onoga što je kapitalu izvanjsko — nekapitalistički prostor”.⁴ Cilj Rose Luxemburg bio je usmjeren na artikulaciju vlastite teorije

3 Usp. fusnotu 31. i 32. u prvom eseju.

4 Hudis 2014.

proširene reprodukcije i kritiku klasične ekonomije koja ne bi sadržavala samo vremensku već i “prostornu analitičku dimenziju”. To prostorno određenje kapitalističke akumulacije Peter Hudis nazvao je “dijalektikom prostornosti”.⁵

Kada je zgotovila i objavila *Akumulaciju kapitala*, Luxemburg su podjednako oštro napadali i prijatelji i neprijatelji, napose zato što se “usudila” kritizirati Marxa, dovoditi u pitanje, kako je vjerovala, njegove “očigledne nedosljednosti” i analize pune “nedostataka”, njegov pristup problemu akumulacije i proširene reprodukcije iz drugog toma *Kapitala*.⁶ U pismu Franzu Mehringu, pozivajući se na upućene joj kritike *Akumulacije kapitala*, napisala je:

U principu, bilo mi je jasno da će knjiga u kratkom roku naići na otpor. Nažalost, naš se dominantni marksizam, poput nekog starca koji boluje od gihta, plaši svježeg vjetrova misli. Znala sam da ću se u početku morati boriti.⁷

Dok je 1915. izdržavala kaznu u ženskom zatvoru u Berlinu, Luxemburg je detaljno analizirala sve argumente svojih kritičara i potom svoj objedinjeni odgovor objavila pod nazivom *Akumulacija kapitala ili Antikritika: Što su Epigoni učinili od Marxove teorije*.⁸ Na samome početku *Antikritike* zapisala je:

Koliko se sećam, ovako šta nije se desilo još nijednoj novoj publikaciji partijske literature, otkad ona postoji, a odista nije čisto zlato ni biser sve što je kroz decenije izišlo u socijaldemokratskim izdanjima. Ono neobično svih ovih postupaka jasno

5 Isto.

6 Vidi kritike Antona Pannekoeka, Gustava Ecksteina, Otta Bauera i Karla Kautskog u Day i Gaido (ur.) 2011. S druge strane, bilo je i pozitivnih reakcija; vidi recenziju Franza Mehringa u kojoj navodi: “Dok neki rad [*Akumulaciju kapitala* op. a.] odbacuju kao potpuni neuspjeh, čak osuđujući ga kao bezvrijednu kompilaciju, drugi ga smatraju najznačajnijim fenomenom u socijalističkoj literaturi nakon Marxa i Engelsa. Ovaj recenzent u cijelosti pripada drugoj skupini.” Day i Gaido 2011, str. 746.

7 Adler, Hudis i Laschitz 2011, str. 324.

8 Luxemburg 1955a.

Lenjin je tvrdio da je “iskrivila Marxa”¹⁰, a njeno su djelo smatrali revizionističkim čitanjem Marxa, unatoč činjenici da je upravo ona započela snažan napad na revizionističke tendencije njemačkog SPD-a. U suprotnosti spram socijaldemokrata koji su se grupirali oko “epigona” i oportunističke struje političke prakse koja je “korigirala” Marxa postupnim odbacivanjem socijalističkih principa, revolucionarne akcije i internacionalizma, Rosa Luxemburg inzistirala je na primjeni žive marksističke misli radi pružanja preciznijih odgovora i objašnjenja rastuće ekonomske krize i novonastalih činjenica ekonomskog života.

I dok su istraživački studiji o Rosi Luxemburg mahom bili posvećeni njenim radovima o političkom organiziranju, kritici birokratizma, revolucionarnoj filozofiji, pitanjima nacionalizma ili militarizma, tek nekoliko autora i autorica pokušalo je pružiti sistematski pregled njene ekonomske teorije i nasljeđa ili ponuditi suvremenu luksemburgijansku analizu političke ekonomije.¹¹ Riječima Inga Schmidta: “Ljevičari zainteresi-

9 Isto, str. 373–374.

10 Citirano u: Day i Gaido 2011, str. 677. I nakon smrti Rose Luxemburg Lenjin je u jednom tekstu detaljno, točku po točku, izlistao sve teme u kojima je Luxemburg “griješila”. Zapisao je: “Griješila je 1903. u prosudbi menjševizma; griješila je u *Teoriji akumulacije kapitala*; griješila je kada se u srpnju 1914. uz Plehanova, Vanderveldea, Kautskog i druge zalagala za ujedinjenje boljševika s menjševicima; griješila je u svojim zatvorskim spisima iz 1918. (iako je sama pri napuštanju zatvora krajem 1918. i početkom 1919. većim dijelom ispravila svoju grešku).” Lenin 1997, str. 440.

11 Neki su izuzeci: Dellheim i Wolf (ur.) 2016; Kowalik 2014; Hudis 2014; Bellofiore, Karwowski i Toporowski (ur.) 2014. Također, možemo govoriti o različitim tipovima primjene luksemburgijanske dijalektike prostornosti na različite teorije “novog imperijalizma”, koje definitivno ne donose sistemsku analizu teorije imperijalizma Rose Luxemburg (ovdje nećemo analizirati kvalitetu svake od njih); vidi: Harvey 2001, 2003, 2005, 2006, 2014; Sassen 2010; Arrighi 2004; Panitch i Gindin 2003; Cox 1983. Pitanje imperijalizma kao integralnog dijela novih kritičkih

rani za rad Rose Luxemburg uglavnom su se bavili njenom politikom, ali vrlo rijetko njenom ekonomijom.”¹² Razlog zašto je tako malo radova o Luxemburginoj kritici političke ekonomije treba tražiti i u činjenici da je *Akumulacija kapitala* prevedena na engleski jezik tek 38 godina nakon prvog izdanja (Routledge i Paul Kegan 1951, u prijevodu Agnes Schwarzschild),¹³ uz brojne propuste, što je, između ostalih, primijetila i Raja Dunajevskaja.¹⁴

Iako je *Akumulacija kapitala* nakon objavljivanja naišla na oštre kritike — kako od oportunističko-reformističke fronte i revizionističkih strana SPD-a tako i od ortodoksnih marksista na čelu s Karlom Kautskim — njezin se rad nije kritizirao samo kao sumnjiva verzija marksizma. Kritike su se često temeljile na jeftinim psihologizacijama i konzervativnim seksističkim argumentacijama kojima se nastojalo diskreditirati Luxemburginu teoriju i prikazati je kao pogrešnu i nedovoljno upoznatu s marksističkim tekstovima. Dobar primjer ovakvog tipa *ad feminam* kritike možemo čitati kod Wernera Sombarta, koji je u *Der proletarische Sozialismus* zapisao:

Najbjesniji su socijalisti oni ljudi, koji su opterećeni najjačim ressentimentom. Tipično je: Krvožedna, otrovna duša Rose Luxemburg bila je opterećena četverostrukim ressentimentom: kao žena, kao stranac, kao Židovka i kao bogalj.¹⁵

teorija ima dugu historiju počevši od Hobsona i Lenjina, preko Luxemburg, Buharina i Guevare, sve do Fanona.

12 Schmidt 2014.

13 Usp. i novo revidirano Versovo izdanje: Peter Hudis i Paul Le Blanc (ur.) 2015.

14 Vidi Dunayevskaya 1981, str. 48. Dunajevskaja ističe da su urednici “odbacili” podnaslov knjige (*Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*) i uvod Rose Luxemburg. Izostavljene su i neki drugi dijelovi originalnog teksta, a posebno je poznata notorna epizoda s imaginarnim “Nikolayonom”, osobom koja je nastala izostavljanjem crtice u imenu “Nikolaj-on” (Nikolaj Danielson). Greška je ispravljena u Versovom izdanju iz 2015. Također, treba reći da jugoslavensko izdanje iz 1955. u prijevodu Milana Gavrića daleko nadmašuje kvalitetu Schwarzschildinog prijevoda.

15 Citirano u: Šinko 1951, str. 73.

Čak je i u Komunističkoj partiji Njemačke Luxemburg pogrdno bila nazivana “sifilisom Kominterne”, a Max Weber jednom je “ocijenio” da je Rosi Luxemburg mjesto u zooološkom vrtu.¹⁶ Dunajevskaja piše:

Virulentni muški šovinizam prožimao je cijelu partiju, uključujući i Bebelu, autora knjige *Žena i socijalizam*, koji je o sebi stvorio mit kao o velikom i pravom feministu, i Karla Kautskog, glavnog teoretičara Internacionale.¹⁷

Rodno-socijalna analiza Dunajevskaje također navodi i dio pisma u kojem Viktor Adler na sljedeći način Augustu Bebelu piše o Rosi Luxemburg:

Otrovna će kučka i dalje činiti mnogo štete, tim više što je pametna kao majmun, dok joj s druge strane potpuno nedostaje osjećaj odgovornosti, a njezin je jedini motiv gotovo sveprožimajuća želja za samoopravdanjem.¹⁸

Očigledno se radilo o nekoj vrsti konzervativne seksističke taktike kojom se Luxemburg napadalo ni manje ni više nego zbog toga što je žena. Nije neobično da je društvo, čak i ono koje se naziva progresivnim, često spremno sputavati razvoj žena koje se bave teorijom. Premda tu važnu činjenicu društvene i rodne historije nećemo ovdje detaljnije razmatrati, treba imati na umu njezinu sveprisutnost kada se raspravlja o teorijskim i pseudoteorijskim kritikama *Akumulacije kapitala* i diskreditiranju iskustva Luxemburg kao teoretičarke, predavačice i revolucionarke.

Imajući u vidu da je tekstova koji se bave feminističkom dimenzijom Luxemburgine teorije kronično malo,¹⁹ po-

16 Thomas 2006, str. 154.

17 Dunajevskaja 1981, str. 27.

18 Isto.

19 Stvar dodatno komplicira činjenica da postojeće analize, primjerice ona Hanne Arendt, nisu u marksističkoj tradiciji. Arendtina se interpretacija prvenstveno fokusira na privatni život Rose

kušajmo u nastavku otići korak dalje i predložiti osnovne koordinate za marksističko-feminističku analizu teorije Rose Luxemburg i skicu za ono što ćemo nazvati “luksemburgijanskim feminizmom”. Ako su feminističke analize radova Rose Luxemburg rijetke, onda su još rjeđe marksističko-feminističke analize *Akumulacije kapitala*.²⁰ Ako i postoji interes za feminističkom interpretacijom Luxemburginih radova, te se interpretacije onda mahom svode na teme vezane za njezin privatni život i tek povremeno imaju veze s njezinom teorijom. To što Rosa Luxemburg nije puno pisala o “ženskom pitanju” sigurno je doprinijelo činjenici da je većina interpretacija njezina feminizma povezana s epizodama iz njezina intimnog života. Dakako, to su veoma važne teme, osobito imajući u vidu da je historiografija tradicionalno izbjegavala bilježiti žene i njihova iskustva; ipak, ovdje bismo se pokušali koliko-toliko udaljiti od “privatnog” tipa interpretacije i fokusirati se na vezu suvremene teorije socijalne reprodukcije i Luxemburgine kritike političke ekonomije.

Što nam nekolicina tekstova i pisanih govora Rose Luxemburg koji se bave “ženskim pitanjem” mogu reći o njezinom feminizmu? Je li moguće izvesti marksističko-feminističku analizu njene kritike političke ekonomije? Da bismo na ova pitanja mogli validno odgovoriti, u nastavku ćemo prvo predstaviti Luxemburginu kritiku buržoaskog feminizma, a potom ćemo uspostaviti teorijsku vezu između njezinih teza o akumulaciji kapitala i složenih procesa socijalne reprodukcije.

Luxemburg, međutim, ako se složimo s njezinom tvrdnjom da je život Luxemburg kao žene u muškom svijetu politike bio izuzetno težak, što je svakako u skladu s našim uvodnim primjedbama, i dalje smo suočeni s upitnim metodološkim zaključkom Arendt, koja sugerira da Luxemburg ne bismo trebali interpretirati u marksističkoj tradiciji i da je ona “bila tako malo ortodokсна da se moglo posumnjati da je uopšte i bila marksista”. Vidi: Arendt 1991, str. 48.

20 Treba imati na umu sljedeće doprinose: Haug 2007; Dunayevskaya 1981; Holmstrom 2016.

Luxemburg se nije direktno posvećivala organiziranju ženskih radničkih organizacija, obično je svoju podršku realizirala kroz suradnju sa svojom bliskom prijateljicom Clarom Zetkin. U jednom od njezinih pisama upućenih Zetkin možemo čitati koliko je bila zainteresirana i uzbuđena zbog sve snažnijeg ženskog pokreta: “Kad ćeš mi napisati to veliko pismo o ženskom pokretu? Ustvari, molim te makar za jedno malo pismo!”²¹ Na jednom drugom mjestu odaje veliko priznanje važnom radu Clare Zetkin u okviru ženskog radničkog pokreta: “Mogu se samo diviti drugarici Zetkin [...] kako uspijeva iznijeti to radno opterećenje.”²² Konačno, iako se rijetko identificirala kao feministkinja, u pismu Luisi Kautsky piše: “Dolazite li na žensku konferenciju? Možete li zamisliti, postala sam feministkinja!”²³

Luxemburg se angažirala i u otvorenoj diskusiji o klasnom problemu s kojim se suočavao ženski pokret. U govoru *Žensko pravo glasa i klasna borba* Luxemburg kritizira buržoaski feminizam i odlučno ističe:

Kada bi se radilo o glasanju buržoaskih dama, klasa kapitalista ne bi mogla očekivati ništa drugo osim efektivne podrške reakciji. Većina bi žena koje se ponašaju kao lavice u borbi protiv “muških prerogativa”, da imaju pravo glasa, cupkala poput pitome janjadi u taboru konzervativne i klerikalne reakcije.²⁴

Za Rosu Luxemburg pitanje ženskog prava glasa taktičke je naravi jer formalizira, prema njezinim riječima, već utvrđenu “političku zrelost” proleterki. Ona naglašava da politički status prava glasa ne smije biti izolirano pitanje koje je samo sebi svrhom, već da se tu radi o podržavanju univerzalnog prava glasa kroz koje ženski socijalistički pokret razvija strategiju za emancipaciju žena i radničke klase uopće. Međutim, liberalna

21 Adler, Hudis i Laschitza (ur.) 2011, str. 153.

22 Luxemburg 2004b, str. 237.

23 Citirano u: Dunayevskaya 1981, str. 95.

24 Luxemburg 2004c, str. 240.

pravna strategija za ostvarenje prava glasa nije bila klasno inkluzivna i nije imala za cilj ukidanje kapitalističkog sistema. Daleko od toga. Za Rosu Luxemburg, metafizika individualnih prava u okviru liberalnog političkog projekta prvenstveno štiti privatno vlasništvo i akumulaciju kapitala. Liberalna se prava ne pojavljuju kao odraz stvarnih materijalnih društvenih uvjeta, ona se samo postavljaju apstraktno i nominalno, čime se njihova stvarna implementacija ili primjena onemogućava. Luxemburg odbacuje tradicionalnu definiciju građanskih prava u svakom smislu, uključujući i borbu za žensko pravo glasa, te ukazuje na njegovu sličnost s borbom za nacionalno samoopredjeljenje:

Historijska dijalektika pokazala je da ne postoje “vječne” istine i da nema prava. [...] Historijski materijalizam naučio nas je da je stvarni sadržaj tih “vječnih” istina, prava i formula određen samo materijalnim društvenim uvjetima sredine u određenoj historijskoj epohi.²⁵

U gore spomenutom govoru *Žensko pravo glasa i klasna borba* Luxemburg, pored ostaloga, razvija kritiku tipičnu za socijalistički feminizam s kraja 18. i početka 19. stoljeća: kritizira ulogu buržoaskog feminizma u kapitalističkoj reprodukciji i akumulaciji kapitala. Kad god je kapitalizam u krizi ili kada su mu potrebni “saveznici” za njegovu restauraciju ili daljnju akumulaciju kapitala, on integrira marginalizirane “Druge” u svoju pravnu liberalnu političku formu, bilo da su posrijedi žene, djeca, ne-bijele rase, LBGTIQ osobe — tko god je raspoloživ ili potencijalno koristan za realizaciju daljnje komodifikacije:

Među osnovne uslove akumulacije spada, dakle, njenim potrebama prilagođeni priliv živoga rada, koji biva od kapitala stavljen u pokret. [...] Progresivni porast promenljivog kapitala, koji prati akumulaciju, mora, dakle, naći svoj izraz u rastućem broju zaposlene radne snage. Odakle dolazi ta dodatna radna snaga?²⁶

Prema ekonomskoj teoriji Rose Luxemburg, uvjet za reprodukciju kapitalističkog načina proizvodnje jest stvaranje viška vrijednosti i njegova aproprijacija, koja se može ubrzati istovremenom ekspanzijom kapitalizma u nekapitalističke prostore. Neophodno je osigurati da se proizvodnja reproducira u većem obujmu nego ranije, a takva — imperijalistička — ekspanzija kapitala u “nerazvijeni” svijet postaje apsolutnim zakonom kapitalizma. U *Akumulaciji kapitala* Luxemburg uspostavlja premise za razumijevanje kapitalizma kao društvenog odnosa koji permanentno proizvodi krize i nužno se suočava s objektivnim granicama potražnje i samoekspanzije. Upravo je u tome ključ njezine teorije imperijalizma:

Van svake je sumnje da ekonomski koren imperijalizma može biti izveden specijalno iz zakonâ akumulacije kapitala i da sa njima mora biti doveden u saglasnost, jer imperijalizam u svojoj celini, već prema opštem empiričkom zapažanju, nije ništa drugo nego specifični metod akumulacije. [...] Njegovo biće [imperijalizma] sastoji se upravo iz proširenja vladavine kapitala iz starih kapitalističkih zemalja na nove oblasti [...].²⁷

Za razliku od Marxa, koji je apstrahirao stvarnu akumulaciju određenih kapitalističkih zemalja i njihovih odnosa putem vanjske trgovine, Luxemburg tvrdi da proširenu reprodukciju ne treba razmatrati u kontekstu idealtipskog kapitalističkog društva.²⁸ Da bi se problem proširene reprodukcije lakše razumio, Marx apstrahira problem vanjske trgovine nastojeći pokazati

27 Luxemburg 1955a, str. 387.

28 Luxemburg kritizira Marxa i njegove “beskrvne formule i sheme” kojima je u drugom tomu *Kapitala* prikazao odnos između dvaju sektora cirkulacije kapitala. Ona piše: “Kako se mogu, dakle, pravilno shvatiti ovaj proces [akumulacije] i njegovi unutarnji zakoni kretanja u beskrvnoj teoretskoj fikciji koja celu ovu istorisku sredinu, tu borbu i te uzajamne uticaje, proglašava za nepostojeće?” Luxemburg 1955, str. 388. Kao što Krätke ističe: “[Za Luxemburg] je svaki napor poboljšanja ili proširenja Marxovih shema uzaludan. Po njezinom mišljenju, Marxove su sheme reprodukcije fundamentalno manjkave i nikakva ih reformulacija ne može spasiti.” Krätke 2006, str. 22.

kako se višak vrijednosti u kapitalističkom društvu ostvaruje u cjelokupnom kružnom kretanju kapitala, u kojem dominira zakon vrijednosti kao zakon svjetskog tržišta.²⁹ Luxemburg, za razliku od Marxa, analizirajući problem vrijednosti u cirkulaciji društvenog kapitala i njegove reprodukcije, uzima u obzir specifične prostorne karakteristike proizvodnog procesa koji stvara robu. Ona analizira akumulaciju polazeći od međunarodne robne razmjene između kapitalističkih i nekapitalističkih prostora. No usprkos prigovorima, Luxemburg ne dovodi u pitanje činjenicu da Marxova analiza problema varijabilnog kapitala služi kao osnova za postavljanje problema zakona akumulacije, što je ujedno ključ i njezine društveno-ekonomske teorije. Isto tako, ta joj linija argumentacije omogućava razumijevanje veoma važne razlike između produktivnog i neproduktivnog rada³⁰, bez koje bi bilo gotovo nemoguće razumjeti teoriju socijalne reprodukcije kao specifičnu reakciju na neoklasičnu ekonomiju i liberalni feminizam. Upravo iz tog razloga Luxemburg u *Akumulaciji kapitala* citira Marxa:

29 Iako Luxemburg s pravom tvrdi da se Marx nije detaljno bavio analizom vanjske trgovine, ona zanemaruje činjenicu da je Marx društvo koje analizira nedvosmisleno smjestio u kontekst svjetske ekonomije: "Kapitalistička proizvodnja uopće ne postoji bez vanjske trgovine. Ali, ako se pretpostavlja normalna godišnja reprodukcija u datom razmjeru, onda je time pretpostavljeno i to da vanjska trgovina samo naknađuje domaće artikule artiklima drukčijeg upotrebno ili naturalnog oblika, ne dirajući odnose vrijednosti [...]. Uvlačenje vanjske trgovine u analizu godišnje reproducirane vrijednosti proizvoda može, dakle, samo da zbuni, ne pružajući nijedan novi momenat bilo problemu bilo njegovom rješenju. Zato nju treba potpuno ispustiti iz vida." Vidi Marx 1947, str. 422.

30 Razliku između produktivnog i neproduktivnog rada ovdje razumijemo kroz Marxov koncept, ali i kroz razradu koju daju Savran i Tonak 1999 i Cámara Izquierdo 2006. Autori tvrde da je spomenuta razlika osnova za razumijevanje kapitalizma u cjelini, a naročito nam služi za analizu specifičnih karakteristika kapitalizma 20. vijeka. Naglasak je na dualnoj naravi problema, ovisno o tome referiramo li se na proizvodni rad uopće ili proizvodni rad za kapital. Ta je distinkcija, između ostaloga, važna i za razumijevanje razlike između reproduktivnog i neproduktivnog rada.

Radničko stanovništvo može se povećati ako se prethodno neproizvodni radnici pretvore u proizvodne radnike, ili ako se delovi stanovništva koji ranije nisu radili, kao žene i deca, pauperi, uvuku u proces proizvodnje.³¹

Ova vrsta ekonomije i liberalističko uključivanje “nove radne populacije” u proces proizvodnje evidentno ima nizak demokratski potencijal: nedostaje joj bilo kakva težnja za emancipacijom potlačene klase. Buržujke s početka 19. stoljeća koje se bore za žensko pravo glasa nemaju na umu ukidanje klasnog sistema, naprotiv, one ga reproduciraju. Proces akumulacije kapitala, moderna država, pravna filozofija liberalizma i potom buržoaskog feminizma kreću se istim smjerom:

Na formalnom nivou, ženska su politička prava u uravnoteženom skladu s buržoaskom državom. Primjeri Finske, američkih država i nekoliko drugih mjesta ukazuju na to da postojeća politika jednakih prava za žene još uvijek nije ukinula državu; uopće ne dovodi u pitanje dominaciju kapitala.³²

Luxemburg objašnjava da je uloga buržoaskog pokreta za žensko pravo glasa reakcionarna ne samo zbog evidentnog izostanka interesa buržujki da podrže borbu za radnička prava i prava proleterki već i zbog njihovog aktivnog sudjelovanja u afirmaciji podređenosti žena. Buržoaski feminizam igra važnu ulogu u održanju kapitalističke klasne strukture; buržoaska klasa žena zahtijeva političko pravo glasa samo za vladajuću klasu žena i s individualističke točke gledišta one nemaju nikakvog interesa za rješavanje pitanja položaja žena uopće. Prema Luxemburginu mišljenju, uloga buržujki u reprodukciji kapitalizma veoma je važna, kao i u perpetuiranju etabliranih društvenih odnosa:

31 Luxemburg 1955a, str. 274.

32 Luxemburg 2004d, str. 244.

E2 Osim onih rijetkih koje imaju poslove i profesije, buržujke ne učestvuju u društvenoj proizvodnji. One nisu ništa drugo doli konzumerke viška vrijednosti koji stvaraju njihovi muškarci, viška koji je iscrpljen iz rada proletarijata.³³

Suprotstavljajući ciljeve buržujki ciljevima kojima teže proletarke, Luxemburg pojašnjava da srž problema nije samo “ženski” već je i klasno intoniran. Žene koje pripadaju višim klasama, kako je Luxemburg objasnila, uglavnom ne učestvuju u proizvodnji u okviru tržišnih procesa, već konzumiraju višak vrijednosti koji je izvučen eksploatacijom radničke klase, stoga je njihova uloga u reprodukciji društvenih odnosa “parazitske prirode”:

One [buržujke] su paraziti parazita na društvenom tijelu. A supotrošači su obično još fanatičniji i okrutniji u obrani svojih “prava” na parazitski život nego direktni agenti klasne vladavine i eksploatacije.³⁴

Dakle, dodaje Luxemburg, nakon što još jednom naglasi kako se bitna društvena uloga buržujki sastoji u tome da održe i reproduciraju postojeći društveno-politički poredak, one nisu saveznice u borbi za emancipaciju:

Žene posjedničkih klasa uvijek će fanatično braniti eksploataciju i porobljavanje radnika jer time posredno stječu sredstva za svoju društveno beskorisnu egzistenciju.³⁵

Luxemburg nije bila usamljena u ovako oštrim kritikama buržoaskog feminizma. Među ostalima, Clara Zetkin, Nadežda Konstantinovna Krupskaja i Aleksandra Kolontaj mnogo su doprinijele socijalističko-feminističkoj kritici toga tipa.³⁶ S obzirom na problem ženske radne snage, socijalistkinje ističu da je opterećenje žena dodatno pogoršano reproduktivnim

33 Luxemburg 2004c, str. 240.

34 Isto.

35 Isto.

36 Vidi Čakardić 2018.

radom u sferi kućanstva. Moglo bi se čak govoriti o “prvom valu” ili o “ranoj” teoriji socijalne reprodukcije³⁷ kada pogledamo ovu rečenicu Clare Zetkin: “Žene su dvostruko potlačene, kapitalizmom i vezanošću za obiteljski život.”³⁸ Pokušajmo u zaključnom dijelu rada prikazati kako je moguće marksističko-feministički spojiti Luxemburginu teoriju akumulacije i teoriju socijalne reprodukcije.

SUSRET DIJALEKTIKE PROSTORNOSTI I TEORIJE DRUŠTVENE REPRODUKCIJE

Marksističko pozicioniranje Rose Luxemburg u svim njezinim analizama ekonomije, a napose u *Akumulaciji kapitala*, temelji se na kritici klasične političke ekonomije i socijalno-historijskoj analizi imperijalističkih formacija. Uz to, u svojoj teoriji akumulacije i radnoj teoriji vrijednosti ona, na tragu Marxa, uvodi razliku između produktivnog i neproduktivnog rada. Pozivajući se na Engelsa, u govoru iz 1912. podvlači razliku između ontologije rada u tržišnoj sferi i one u kućanskoj sferi, postavljajući time osnove “rane” teorije socijalne reprodukcije:

Ovakva vrsta rada [podizanje djece ili kućanski rad] nije produktivna u smislu postojeće kapitalističke ekonomije, bez obzira na ogromne žrtve, utrošenu energiju i hiljade malih napora. [...] Sve dok vladaju kapitalizam i sistem nadnica, samo ona vrsta rada koja proizvodi višak vrijednosti, koja stvara kapitalistički profit, smatra se produktivnom. S ove točke gledišta, plesačica čije noge stvaraju profit za džepove poslodavca smatra se produktivnom radnicom, dok se sav mukotrpan rad proleterki i majki u četiri zida njihovih kuća smatra neproduktivnim. To zvuči brutalno i sumanuto, ali točno odgovara brutalnosti i

37 Govorimo o “ranoj” teoriji socijalne reprodukcije budući da se njeni počeci obično smještaju u 70-e godine prošloga stoljeća. Usp. isto.

38 Citirano u: Riddell 2014.

E2 bezumnosti aktualne kapitalističke ekonomije. A prvi zadatak proleterke jest da vidi ovu brutalnu stvarnost jasno i oštro.³⁹

U već spomenutom tekstu *Proleterka* Luxemburg se, pored ostaloga, fokusira i na problem posjedničkog individualizma viših klasa uslijed tranzicije iz feudalizma u kapitalizam te otvara pitanje utjecaja tranzicije na restrukturiranje obitelji i rodne podjele rada unutar nje. Tvrdi da buržujke nisu imale interesa za borbe koje su povezane s uključivanjem žena u “veliku radionicu društvene proizvodnje” te da je buržujkama “njihova kuća čitav svijet”.⁴⁰ Zbog činjenice da buržoaska “parazitska” klasa žena, kako je Luxemburg ironično naziva, ne sudjeluje u ekonomskim funkcijama društva (pritom ne učestvujući ni u radu koji se tiče održavanja kućanstva ni u tržišnoj proizvodnji), Luxemburg ističe da je historijsko pojavljivanje žena u sferi proizvodnje obilježeno i jednim specifičnim konzervativnim refleksom. Kapitalizam se u odnosu na feudalizam dodatno učvršćuje i kroz specifičan i potpuno nov obrazac društvene reprodukcije. Marksističke feministkinje smatraju da je u kapitalizmu nastao velik strukturni jaz između sfere proizvodnje i kućanske sfere. Lise Vogel, čiji ćemo unitarni model teorije socijalne reprodukcije u nastavku teksta dovesti u vezu s Luxemburginom teorijom akumulacije, o tom problemu ovako piše:

Iako žene historijski snose veću odgovornost za obavljanje svakodnevnog nužnog rada, netočno je tvrditi da postoji neka univerzalna kućanska sfera odvojena od svijeta javne proizvodnje. U klasnim društvima zasnovanima na poljoprivredi — na primjer u feudalizmu — nužni je rad često bio integriran u procese stvaranja viška vrijednosti. Upravo je s razvojem kapitalizma [...] stvoreno oštro razgraničenje između arene u kojoj se obavlja višak rada i sfere koju zapravo [tek otada] možemo nazvati kućanskom.⁴¹

39 Luxemburg 2004c, str. 241.

40 Isto, str. 243.

41 Vogel 2013, str. 152.

Tako se žene po prvi put u historiji pojavljuju kao ekskluzivna radna snaga koja istovremeno reproducira i kapitalistički način proizvodnje i samu radničku klasu brinući o zaposlenim i nezaposlenim članovima obitelji (djeci, nezaposlenima i starijima). Luxemburg naglašava ključni analitički problem s kojim se suočavamo ako regresiju položaja žena pripisujemo isključivo ideologiji “antagonizma” između žena i muškaraca umjesto kapitalističkom načinu proizvodnje. To upozorenje pokazuje koliko je pogrešno i reduktivno podređenost žena interpretirati transhistorijski i “biološki” umjesto da se interpretira kao rezultat antagonizma između kapitala i rada:

Kada kod buržujki dobro prolazi poziv za ravnopravnost žena, tada on, zapravo, predstavlja ideologiju nekolicine slabašnih grupa bez materijalnih korijena, fantom antagonizma između muškaraca i žena, hir. Tako [na površinu izbija] lakrdijaška narav sufražetskog pokreta.⁴²

Vogel daje sličnu kritičku opasku u knjizi *Marxism and the Oppression of Women* [*Marksizam i opresija žena*]:

U teorijskoj sferi, prvi zahtjev za daljnjim razvojem [ženske borbe] jest napuštanje ideje takozvanog ženskog pitanja kao adekvatne analitičke kategorije.⁴³

Rosa Luxemburg *Akumulaciju kapitala* otvara “problemom reprodukcije”. Ističe da se Marxova “besmrtna zasluga” jako dobro ogleda u njegovoj analizi problema reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala.⁴⁴ Luxemburg, na tragu Marxa, objašnjava da je reprodukcija “naprosto ponovna proizvodnja”, “ponavljanje”, “obnavljanje procesa proizvodnje”, odnosno da je reprodukcija prije svega “regularno ponavljanje proizvodnje [kao] opšta pretpostavka i osnova za regularnu potrošnju, a

42 Luxemburg 2004d, str. 243.

43 Vogel 2013, str. 142.

44 Luxemburg 1955, str. 3.

tim preduslov za kulturni postanak ljudskog društva u svim njegovim istoriskim oblicima”.⁴⁵

Da bi društvo preživjelo, ono se mora reproducirati. Teorija socijalne reprodukcije ukazuje na to da se reprodukcija odnosi ili na proces regeneracije uvjeta proizvodnje ili na sljedeća tri međusobno povezana procesa: (a) regeneraciju radnika i njihovih života, (b) održavanje ne-radnika, pri čemu mislimo na brigu o djeci, starijima i nezaposlenima općenito, (c) rađanje uzeto kao biološka reprodukcija nove radne snage. Jednostavnije rečeno, ako za primjer uzmemo klasičan industrijski rad, tu reprodukcija osigurava snagu za radnu operaciju, njezinu regularnost, ulaganje u strojeve, tvornice i sirovine. Kada se strojevi pokvare, potrebno ih je popraviti, zamijeniti ili kupiti nove. Osim toga, radna snaga koja je zadužena za proizvodnju mora biti osigurana, zbrinuta. Baš kao i strojevi, kada ostare ili umru, radnici bivaju “zamijenjeni”, dok oni u radnom odnosu moraju jesti, odmarati se i obnavljati snagu ne bi li u potpunosti bili spremni za rad.

Da bismo čim jasnije predstavili argumente kojima ilustriramo vezu između Luxemburgine teorije akumulacije i teorije društvene reprodukcije, u nastavku ćemo ukratko prikazati određene ključne koncepte i pojmove.⁴⁶ Ideja je da se “reprodukcija radne snage [stavi] u kontekst cjelokupne društvene reprodukcije” jer se suvremena marksistička tradicija ovim aspektom reprodukcije nije adekvatno bavila, kako zaključuje Vogel.⁴⁷

U kapitalističkom načinu proizvodnje kapitalist putem tržišta osigurava sredstva potrebna za rad tvornice i radničke nadnice. Nadnički rad omogućava radnicima da si priskrbe i konzumiraju stvari i usluge nužne za život (poput hrane, odjeće, troškova stanovanja), međutim te se potrebe

45 Isto.

46 Imamo u vidu razrađene analize marksističkog feminizma koje su direktno povezane s teorijom društvene reprodukcije: Vogel 2013; Bhattacharya (ur.) 2017; Gimenez 2019; Farris 2017; Ferguson i McNally 2013; Arruzza 2013.

47 Vogel 2013, str. 142.

zadovoljavaju u kućanstvu, a ne na tržištu. Štoviše, da bi netko jeo, potrebno je — najčešće — da si pripremi hranu, ako kupuje odjeću, ona mora biti oprana i održavana, a starijim članovima obitelji ili djeci treba osigurati brigu i njegu. Za razliku od rada u “produktivnoj” sferi društva, kućni rad pripada “reproduktivnoj” sferi. U konačnici, i kapitalisti i radnici konzumiraju, ovako ili onako, hranu pripremljenu kod kuće, odjeća im mora biti oprana ili ovisi o nekom drugom reproduktivnom radu. Ovaj strukturni jaz između reproduktivne i produktivne sfere društva indicira ključni razlog podređenosti žena u kapitalizmu. Na temelju čega takvo što tvrdimo?

Prateći tradiciju, historijski gledano, reprodukciju radničke klase u kapitalizmu obavljaju žene izvan produktivne sfere i kao neplaćeni rad. To ukazuje na ontološku ravan problema: aktivnosti koje nisu definirane kao rad (priprema hrane, čišćenje, njega, dojenje, seks, rađanje) i kojima nedostaje tržišna vrijednost ne smatraju se radom. Matematika je ovdje jasna: kada bi, primjerice, ovu vrstu rada morao osigurati kapitalist, on bi bio obavezan organizirati niz aktivnosti, uložiti vrijeme i novac u ono što se inače smatra besplatnim i što pada na teret kućanstva. Pitanje alternativne, egalitarnije podjele rada iziskuje značajne pomake u stavovima prema tržištu i profitu, a budući da bi te promjene itekako koštale, kapitalizmu se one nikako ne isplate.

Marksistički feminizam problemu društvene reprodukcije pristupa na različite načine, i stoga ne možemo govoriti tek o jednoj jedinstvenoj teoriji.⁴⁸ S jedne strane, teoretičarke bliske autonomističkom marksizmu i okupljene oko kampanje *Nadnice za kućanski rad (Wages for Housework)* u “dvosistemskom” analitičkom ključu nude jedan pristup.⁴⁹ Drugi, “materijalistički” pristup Christine Delphy strukturira se oko teze da je društvena reprodukcija serija akcija unutar kućanske sfere koju Delphy vidi kao poseban način proizvodnje.⁵⁰

48 Za detaljniji pregled vidi: Arruzza 2013, posebno poglavlja 3 i 4.

49 Usp. primjerice: Dalla Costa i James 1975; Fortunati 1996; Federici 2012.

50 Vidi Delphy 1980.

Konačno, kako smo već i ranije spomenuli, Lise Vogel nudi “unitarni” pristup, prema kojem društvena reprodukcija podrazumijeva istovremenu reprodukciju radne snage i klasnog društva.⁵¹ Rasprava o zahtjevu za nadnicama za kućanski rad, koja se odvijala većinom u američkim, talijanskim i britanskim lijevim feminističkim krugovima, doživjela je svoj vrhunac početkom sedamdesetih godina. Pamflet Mariarose Dalla Coste i Selme James *The Power of Women and the Subversion of the Community*, objavljen 1972., najavio je diskusiju o problemu neplaćenog kućanskog rada.⁵² Kućansku debatu nastavile su Silvia Federici u članku *Wages against Housework*⁵³ i Leopoldina Fortunati u knjizi *Arcane of Reproduction*.⁵⁴ Ovom ćemo se prilikom osvrnuti samo na stajalište Leopoldine Fortunati.

Leopoldina Fortunati, baš kao i Rosa Luxemburg, svoju analizu započinje Marxovom teorijom reprodukcije u namjeri da ispita ulogu reproduktivnog rada u proizvodnji viška vrijednosti. Iako je Fortunati pogrešno interpretirala model radne teorije vrijednosti (što je također bio slučaj i s kampanjom *Nadnice za kućni rad*, koja je nastojala primijeniti apstraktni model na konkretno pojedinačno domaćinstvo) izjednačavanjem produktivnog i reproduktivnog rada, ona je napravila važan epistemološki iskorak u marksističko-feminističkoj teoriji ukazujući na dijalektiku tržišta i kućanstva: akumulacija kapitala nije moguća bez reproduktivnog rada.

Osnovna analitička jedinica Fortunatine političko-ekonomske teorije temelji se na, kako ona to naziva, “očiglednoj antitezi” proizvodnje i reprodukcije. Autorica smatra da se kapitalistička proizvodnja i njeni ciklusi ne mogu u potpunosti analizirati na osnovama dualne ontologije, prema kojoj proizvodnja konotira vrijednost, a reprodukcija ne-vrijednost. Kritizirajući argument naturalizacije (prema kojem je reproduktivni rad samorazumljivo “prirodan”) Fortunati dovodi u pitanje i tezu da samo proizvodnja stvara višak

51 Vogel 2013.

52 Dalla Costa i James 1975.

53 Federici 2012.

54 Fortunati 1996.

vrijednosti, za razliku od reproduktivnog rada, koji prema marksističkoj teoriji nema taj potencijal. Ukratko, Fortunati odbacuje pretpostavke ortodoksnih marksista, koji tvrde da je reproduktivni rad preduvjet stvaranja vrijednosti, ali da sam po sebi ne može proizvoditi višak vrijednosti.

U kritičkom odgovoru na kućansku debatu i njenu dvosistemsku tezu o reproduktivnom radu, Lise Vogel tvrdi da reproduktivni rad ne proizvodi razmjenske vrijednosti, već isključivo uporabne. Unatoč metodološkim manjkavostima Fortunatine teze o produktivnim potencijalima kućanskoga rada, odnosno teze da “o njemu ovisi reprodukcija cjelokupnog (kapitalističkog) društva”⁵⁵, teško da možemo naći važniji doprinos materijalističkim analizama ženske opresije u okviru marksističke političke ekonomije. Pored toga, debata o kućanskom radu nesumnjivo je poslužila i kao odskočna daska za knjigu *Marxism and the Oppression of Women*, naročito u onoj mjeri u kojoj knjiga daje “unitarni” analitički okvir za postavljanje teorije o kućanskom radu kao integralnom dijelu kapitalističkog načina proizvodnje.

Kada Luxemburg kritizira buržoaski feminizam i tvrdi da je opresija žena integralni dio kapitalističkog načina proizvodnje, pritom konceptualizirajući svoju teoriju akumulacije kao dinamički odnos između kapitalizma i nekaptalizma, njezini zaključci na specifičan način postaju bliski onima unitarne teorije Lise Vogel. Iako metodološki razlozi za proširenje konceptualnih okvira *Kapitala* kod Luxemburg i Vogel nisi istovjetni, njihovi se specifični feministički doprinosi *Kapitalu* mogu dovesti u vezu. S jedne strane, Vogel nastoji proširiti ključne kategorije *Kapitala* istraživanjem društvene i generacijske reprodukcije radne snage, dok je Luxemburg nastojala razviti Marxovu teoriju reprodukcije oslanjajući se na prostornu dimenziju kapitalističkog načina proizvodnje. Čini se da su oba doprinosa veoma važna za feminističko razumijevanje pojma reprodukcije odnosno akumulacije kapitala. Iako reproduktivni rad proizvodi samo uporabnu, a ne razmjensku

vrijednost, taj rad, tvrde Ferguson i McNally, “[vjerojatno] ima vlastiti način proizvodnje, u skladu s različitim pred- ili ne-kapitalističkim radom”.⁵⁶ Komodifikacija kućanskog rada predstavlja ključnu vezu luksemburgijanske kritike političke ekonomije i teorije društvene reprodukcije. Samo onda kada je veći dio populacije bez vlasništva i prisiljen prodavati radnu snagu na tržištu, uključujući i žensku radnu snagu, moguće je govoriti o sistematskom procesu akumulacije kapitala.

Tržište se, prema Rosi Luxemburg, radi akumulacije kapitala mora održavati širenjem na nekapitalističke prostore, integrirajući u svoju produktivnu sferu populacije koje tradicionalno nisu bile dio tržišta. Specifičnost historijsko-materijalističke metode, koja leži u osnovama marksističko-feminističkog razumijevanja reproduktivnog rada, sastoji se i u tome što nudi eksplanatornu analizu systemske korelacije reproduktivnog rada i reprodukcije akumulacije. Ako reproduktivni rad promatramo kroz očiste luksemburgijanske teorije akumulacije, potrebno je uzeti u obzir odnos prema kućanstvu kao “nekapitalističkom prostoru”, tj. analizirati procese komodifikacije kućanskog rada.

Kućanski rad nije produktivan dio tržišta i u svrhe ove rasprave možemo ga smatrati “izvanjskim” elementom kapitalističke ekonomije. Kućanski rad nema vrijednost, niti ima cijenu, a u ontološkom smislu nema ni status rada. Komodifikacija kućanskog rada u luksemburgijanskom je okviru tipičan primjer ekspanzije kapitalizma u nekapitalističko polje. Od sredine 1970-ih — kada lociramo neoliberalizaciju socijalnih uloga države — stabilnost društveno-političkog režima realizira se i kanalima inkluzije kućanstava u tržišni promet. Čitav niz različitih ekonomskih aktivnosti koncentrirao se oko kućanskog rada, brige i njege, i sličnih usluga koje su se prethodno osiguravale u nekomodificiranom obliku. Neoliberalizacija tržišta kroz uvođenje *part-time*-ugovora o radu, fleksibilizacija radne snage i deregulacija rada i socijalnog zakonodavstva, sve su to fenomeni koji su povezani s krizom

i stagflacijom 1970-ih, kada je neoliberalni režim formaliziran djelomično i masovnim ulaskom žena na tržište rada, a potom i komodifikacijom kućanskog rada.

Jedan od primjera populacija koje tradicionalno nisu bile konstitutivan element tržišta, a u tom su razdoblju počele prodavati svoj rad, jesu migrantkinje. Sara Farris primjećuje:

Krajem 1980-ih [...] Europljanke su u masovnom broju postale sastavni dio plaćene radne snage. Iako različitom dinamikom i u različitim oblicima u svakoj zemlji, većina radno sposobnih žena sada je u nekom obliku zaposlena izvan kućanstva. Osim toga, migrantska populacija više nije primarno muška, naprotiv, u nekim europskim zemljama žene čine većinu migranata. [...] Potražnja za njegovateljicama, čistačicama, onima koji brinu o djeci i starijima ili za nosiocima društvene reprodukcije uopće je u posljednjih trideset godina u tolikoj mjeri porasla da se sada smatra fenomenom koji je nastao uslijed globalne krize društvene reprodukcije, kao i glavnim razlogom feminizacije migracije.⁵⁷

U okviru “novog imperijalizma” i neoliberalizma ženski migrantski rad, jeftin i prekarni rad, postaje idealna radna snaga za reprodukciju kapitalizma. Integracija problema ženske migrantske radne snage u analizu kapitalizma olakšava razumijevanje “novih” trendova imperijalizma, ukazujući na neophodnu vezu između akumulacije kapitala i imperijalizma, baš kako je na to upozoravala Luxemburg. Koncept socijalne reprodukcije doprinosi analizi kapitalizma u cjelini jer spaja tržišne i “netržišne” aspekte kapitalizma. Treba napomenuti i sljedeće. Unatoč činjenici da su migrantkinje uključene u međunarodno tržište rada, one ni na koji način nisu konkurencija muškoj radnoj snazi. Razlog je tome to što one uglavnom rade u sektoru povezanom s reproduktivnim radom. Tako se zapadne žene viših klasa s jedne strane “emancipiraju”, dok s druge strane autsorsaju svoj kućanski rad na migrantkinje, čiji

rad kupuju kao bilo koju robu na tržištu.⁵⁸ Historija se ponavlja kroz paradoks buržoaskog feminizma, prvi put kao tragedija, a uskoro, nedvojbeno, i kao farsa.

Uslijed krize društvene reprodukcije rad migrantkinja u kućanstvima i u sferi brige i njege prvenstveno igra ulogu “podrške” ženskoj radnoj snazi globalnog Sjevera. Za razliku od ranijih trendova kada su žene napuštale svoje domove sa svojim obiteljima, danas žene odlaze samostalno, često praćene djecom.⁵⁹ Dinamiku razvoja zemalja globalnog Juga treba razumjeti i u kontekstu konkretnih posljedica migracijskih procesa, imajući u vidu ulogu ženske radne snage u tim procesima. Riječ je o specifičnoj konfiguraciji kapitalizma u kontekstu imperijalističkih tendencija, koje se realiziraju kroz jeftin ženski reproduktivni rad u zemljama globalnog Sjevera. Dakle, suvremene analize političke ekonomije svakako bi morale otpočeti raspravu o fenomenu ženskog migrantskog rada, koji nam omogućava bolje razumijevanje kriza društvene reprodukcije i načina na koji se trendovi suvremene akumulacije kapitala realiziraju u odnosima kapitalističkih i nekapitalističkih prostornosti.

Luxemburg u svojoj kritici političke ekonomije puno pažnje posvećuje problemu vanjske trgovine, razvijajući tako argumente za teoriju imperijalizma. Iako se nećemo moći složiti s njezinim tvrdnjama da je imperijalizam utemeljen na problemima nedovoljne potražnje i potrošnje koje uzrokuju kapitalističke krize, njezina neosporna i aktualna teza o odnosu kriza i “vanjskih” elemenata kapitalizma pomoću kojih se sistem restaurira ili kriza prevazilazi ostaje:

Rastući profiti (višak vrijednosti) nailaze na barijeru realizacije koja proizlazi iz nedovoljne agregatne potražnje. Drugim riječima, postoji tendencija stvaranja viška akumulacije koja nema racionalnu upotrebu ili, iz druge perspektive, stvaranja jaza u potražnji zbog kojeg se proizvodnja ne uspijeva realizirati. Da bi se ova barijera smanjila, neophodno je pronaći ili čak stvoriti

potražnju koja bi realizirala proizvodnju, a time i kapitalističke profite. Luxemburg daje primjere formiranja ovih (dodatnih) “umjetno stvorenih” izvora potražnje: prije svega, ekspanzija u nekapitalističke ekonomije, ali i militarizacija ekonomije i ekspanzija međunarodnih zajmova.⁶⁰

Luxemburg integraciju nekapitalističkih elemenata društva u cirkulaciju kapitalističke ekonomije smatra nužnom radi postizanja rasta kapitala, ali načini te integracije historijski variraju. U određenom trenutku produktivna sfera ekonomije odnosno njezin neproduktivni “eksterni” ekvivalent obuhvaća različite populacije na određene načine:

Sa ove tačke mogu da budu revidirani pojmovi unutrašnjeg i spoljnog tržišta, koji su igrali toliko istaknutu ulogu u teoretskom sporu o problemu akumulacije. Unutrašnje i spoljno tržište sigurno igraju veliku i u osnovi različitu ulogu u toku kapitalističkog razvitka, ali ne kao pojmovi političke geografije, nego kao pojmovi socijalne ekonomije. Unutrašnje tržište je sa stanovišta kapitalističke proizvodnje kapitalističko tržište, ono je ta proizvodnja sama kao kupac svojih vlastitih proizvoda i izvor za nabavku svojih vlastitih elemenata za proizvodnju. Vanjsko tržište za kapital je nekapitalistička socijalna sredina koja apsorbuje njegove proizvode da bi mu davala elemente za proizvodnju i radnu snagu.⁶¹

Neoliberalizam unosi određene inovacije, David Harvey bi rekao “kreativne destrukcije”⁶², u odnos kapitalističke i nekapitalističke prostornosti. Jedan od takvih “inovativnih” primjera svakako je komodifikacija kućanskog rada i ženski migrantski rad. Historizacija kapitalističkog načina proizvodnje i tendencije “novog imperijalizma” neumorno ukazuju na suvremenu relevantnost teza Rose Luxemburg u pogledu

60 Tomidajewicz 2014, str. 158.

61 Luxemburg 1955, str. 279.

62 Harvey 2005.

njezine “dijalektike prostornosti”, naročito kada se u nju integrira teorija reprodukcije.

Kako neoliberalizam uspješno eksploatira rod u svrhe klasnog interesa kapitala, suočavamo se s važnim zadatkom organiziranja antikapitalističke strategije istovremeno zasnovane na otporu tržištu i njegovoj reprodukciji. Dakle, na tragu unitarne teorije socijalne reprodukcije, progresivni otpor mora biti paralelno usmjeren i na reproduktivnu i na produktivnu sferu. U vrijeme kada su sistemske analize odnosa tržišta i države — bilo na nacionalnoj ili međunarodnoj razini — nužne polazišne točke za diskusiju o kratkoročnim i dugoročnim alternativama kapitalističkom načinu proizvodnje, čini se da luksemburgijanska dijalektika prostornosti i njezina veza s teorijom socijalne reprodukcije predstavljaju ne samo važnu uvodnu referencu, već i politički model izrazito pogodan za organiziranje saveza paralelnih struktura i njihovo usklađivanje s progresivnim ciljevima.

**ROSA LUXEMBURG U
JUGOSLAVIJI:
SUDBINA OD PET
FUSNOTA**

E3 Osim toga se još i danas mogu u Dalmaciji vidjeti žene koje nose teške terete na leđima dok “snažni” [istakla A. Č.] muškarac pored njih sjedi na magarcu i puši lulu.

— Rosa Luxemburg, *Što je to nacionalna ekonomija?*

Rosa Luxemburg stoji tu pred nama kao lik jedne od najvećih žena u istoriji sveta. Ona je jarki primer toga da samo socijalistički pokret može da bude put ka emancipaciji žena uopšte i ka razvijanju najviših duhovnih potencija čovekovih.

— Milan Gavrić, *Predgovor*

Kada su ga jednom prilikom 1984. upitali “Kakva će biti, po vašoj proceni, konkretna ekonomska situacija [...] u Jugoslaviji godine 2000?”, Branko Horvat je odgovorio:

Dva su moguća scenarija. U 2000. godini nećemo imati nezaposlenih i bit ćemo prilično bliže vodećim evropskim zemljama; imat ćemo društveno-ekonomski sistem koji ćemo s ponosom moći nazvati socijalističkim. Ukoliko se, međutim, ne povuku nikakve pouke iz sadašnjeg političkog iskustva — a to predstavlja pretpostavku drugog ekstremnog scenarija — onda ćemo teturati od krize do krize, ostat ćemo na začelju Evrope, broj nezaposlenih će se povećati, a s njima i demoralizacija, samoupravljanje će biti diskreditirano, a s njim i sve tekovine revolucije. Konačni rezultat tog scenarija u toj je mjeri zastrašujuć da se ne usuđujem dalje o njemu razmišljati.¹

Iz sadašnje pozicije, mnogo godina nakon intervjua i točno 19 godina nakon 2000., o ovom bi se citatu doista moglo puno toga napisati. U najmanjem, mogli bismo analitički govoriti o socijalističkom društvu, jugoslavenskom samoupravljanju,

potom o slomu Jugoslavije i svemu što je uzrokovalo ostvarenje “drugog”, zastrašujućeg scenarija, o ratu, kapitalizmu i krizama, ili o preciznosti Horvatovog vizionarskog stila koji ostavlja snažan dojam i gorak okus u ustima. No ovom prilikom nećemo ulaziti u navedene teme, zaustavit ćemo se tek na usputnom detalju, spomenutoj diskreditaciji tekovina revolucije, koju ćemo iskoristiti kao povod za prelazak na našu primarnu temu — analizu recepcije djela Rose Luxemburg u Jugoslaviji.

Nakon što se između “prvog” i “drugog” scenarija, evidentno, obistinio potonji, jugoslavenska i svjetska revolucionarna historija polako su ali sigurno nestajale iz postjugoslavenske povijesti, baš kako je to Horvat u citatu i predvidio. Bez namjere da ponudimo ambicioznu sveobuhvatnu analizu zastupljenosti revolucionarnog nasljeđa u postjugoslavenskoj teoriji i društvu, iskoristit ćemo priliku da iz opće revolucionarne povijesti izdvojimo Rosu Luxemburg. U tek nekoliko sekvenci analizirat ćemo prisutnost Luxemburg u socijalističkoj Jugoslaviji, dakle ne nakon 90-ih jer bi uslijed višedesetljetne tišine i nepostojanja ikakvog važnijeg interesa za Luxemburg naš zadatak bio bespredmetan. U nastavku ćemo pokušati odgovoriti na pitanja poput: Jesu li njezine ideje u Jugoslaviji predstavljale ozbiljno referentno mjesto, bilo u teorijskom ili političkom smislu? Koliko se o njoj pisalo i kako? Jesu li se njezina djela prevodila na naš jezik? Ovaj pokušaj da se koliko-toliko sistematizira prisutnost Luxemburg i njenih djela u Jugoslaviji treba shvatiti tek kao skicu, intervenciju, skromni uvod za neko buduće ozbiljnije istraživanje o Rosi Luxemburg na ovim prostorima. Imajući ovu napomenu u vidu, krenimo s posljednjim pitanjem, o prijevodima.

Ako prođemo prethodna dva eseja u ovoj knjižici i obratimo pažnju na njihovu pripadajuću bibliografiju, možemo steći posve dobar dojam o stanju prijevoda Luxemburginih radova na naš jezik. Ipak, pokušajmo nešto ozbiljnije sistematizirati dojam i sve dostupne prijevode prikazati ovdje na jednom mjestu.²

2 Premda smo iscrpno istražili postojeće prijevode, posve je moguće da ova lista nije potpuna.

Prvi prijevod Rose Luxemburg nastao je vrlo rano, još dok je Luxemburg bila živa. Napravio ga je Dimitrije Tucović i objavio u Beogradu 1909. u izdanju Socijalističke knjižare. Riječ je o tekstu *Jedinstvo pokreta*, koji je izašao u publikaciji pod nazivom *Partija i sindikati*, a u kojoj je, pored Luxemburg, Tucović uvrstio i svoje prijevode Karla Kautskog i Antona Pannekoeka. Taj nas iznimni poduhvat ne bi nikako trebao čuditi budući da je Dimitrije Tucović bio jedan od osnivača Srpske socijaldemokratske partije (SSDP), koja je bila članicom Druge internacionale. Zahvaljujući toj organizacijskoj povezanosti Tucović je direktno surađivao s Luxemburg, Lenjinom, Kautskim i drugima, te je povremeno pisao i za *Die Neue Zeit* i *Vorwärts*. Koliko je Tucovićev SSDP u odlučujućem trenutku bio na spartakističkoj liniji svjedoči i sljedeći podatak. Uoči Prvog svjetskog rata i kada je većina predstavnika europskih socijaldemokratskih partija odobrila kredite svojim vladama, SSDP je bila jedina cjelovita partija Druge internacionale koja se javno izjasnila protiv rata i glasala protiv ratnih kredita u nacionalnom parlamentu.³ Miloš Baković Jadžić piše:

Partija je otpočela otvorenu borbu protiv rata, u Skupštini i van nje, što nije nailazilo na previše razumevanja domaće javnosti, ali je izazivalo oduševljenje kod onih socijalističkih grupa koje su se takođe ratu protivile, kod ruskih boljševika, bugarskih “tesnih” socijalista, nemačke frakcije oko Rose Luxemburg i Karla Liebknechta, levih manjina u Francuskoj, Holandiji, Italiji, itd.⁴

Prvi prevoditelj Rose Luxemburg nakon Tucovića bio je književnik Antun Branko Šimić. On je preveo jedno Luxemburgino zatvorsko pismo upućeno Sonji Liebknecht sredinom prosinca 1917. te ga objavio u drugom broju *Književnika* 1924.⁵ Uz prijevod pisma Šimić je komentirao:

3 Baković Jadžić 2014, str. 8.

4 Isto.

5 Šinko 1951, str. 71.

U listu Karla Krausa, *Die Fackel*, našao sam ovo pismo Rose Luxemburgove, koje je pisala Sonji Liebknechtovoj u decembru 1917. iz breslavskog zatvora, obično pismo, ali neobični primjer čovječnosti i pjesme.⁶

Proći će deset godina od Šimićeva prijevoda do tiskanja zbornika pod nazivom *Knjiga o Marksu*, koji će, dakle 1934., prevesti Milan Durman. Ovaj je zbornik važan jer je njegov izvorni urednik David Rjazanov, pored ostalih priloga, uključio i Luxemburgin tekst *Zastoj i napredak u marksizmu*. Prijevod knjige je 1974. u Beogradu reizdao 6. oktobar, s predgovorom Vere Pilić iz kojega zapravo saznajemo o prvom izdanju ove zbirke.⁷

Nakon što je A. B. Šimić među prvima u nas upozorio na pisma Rose Luxemburg, tek će se nakon Drugog svjetskog rata prevesti nešto više njene korespondencije. Riječ je o dvama različitim izdanjima istih Luxemburginih zatvorskih pisama, iz perioda između 1916. i 1918., objavljenih 1951. Zagrebačku verziju izdala Zora, pisma je prevela Vera Georgijević, a pogovor je napisao Ervin Šinko. Srpsku ćirilichnu verziju izdala je Kultura, prijevod je napravio Ivan Ivanji, a predgovor sastavila Mitra Mitrović. Samo četiri godine kasnije, 1955., u Kulturinom će izdanju izaći i prijevod Luxemburgina najobuhvatnijeg djela *Akumulacija kapitala: Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*, uz dodatak i njene *Antikritike*. Za oba prijevoda na srpskohrvatski zaslužan je Milan Gavrić, koji je za ovu priliku napisao i predgovor.

U zborniku *Marksizam i revizionizam*, koji je 1958. uredio Gajo Petrović, pored radova Bernsteina, Lenjina, Plehanova i Bebela uvršten je i Luxemburgin tekst *Socijalna reforma ili revolucija?* Spis je preveo Roland Knopfmacher, a zbornik je izdala nakladnička kuća Naprijed. Taj će se prijevod ponovno pojaviti u jednom drugom Naprijedovom izdanju, iz 1974., u zbirci najpoznatijih Luxemburginih spisa, pamfleta i polemika pod nazivom *Izabrani spisi*. Zbirku je uredio Ljubomir Tadić,

6 Citirano u isto.
7 Pilić 1974, str. XXIV.

koji je za ovo izdanje sastavio i predgovor.⁸ U ovom zborniku, pored spomenutog teksta *Socijalna reforma ili revolucija?*, možemo naći i sljedeće radove u prijevodu Hrvoja Šarinića: *Organizaciona pitanja ruske socijaldemokracije, Masovni štrajk, partija i sindikati, Kriza socijaldemokracije, Što hoće Spartakov savez?* i *Ruska revolucija*. Posljednji tekst u zborniku, *Red vlada u Berlinu*, preveo je urednik izdanja Ljubomir Tadić.

Pored spomenutih naslova, u jugoslavenskim izdanjima postoje još svega dva prijevoda. Prvi je *Uvod u nacionalnu ekonomiju*, objavljen 1975. u izdanju zagrebačkog Centra za kulturnu djelatnost omladine, a prijevod potpisuju Nadežda Čaćinovič-Puhovski i Žarko Puhovski. Posljednji prijevod Rose Luxemburg u Jugoslaviji nastao je 1976. Riječ je još jednom o spisu *Socijalna reforma ili revolucija*, uz dodatak teksta *Milicija i militarizam*, koje je preveo Milan Tabaković. Predgovor ovom izdanju napisao je Predrag Vranicki, a knjigu je tiskao BIGZ.

Na koncu, spomenimo i da je izdavačka kuća *Rad* 1954. u Beogradu objavila i studiju Paula Frölich-a o Rosi Luxemburg (*Rosa Luxemburg: Misao i delo*), u prijevodu Božane Milekić. Ta je knjižica, pored Nettlove dvotomne biografije, još uvijek jedna od najvažnijih studija o Luxemburginom radu i životu, a Frölich ju je, kao Luxemburgin bliski suradnik, izradio na osnovu dokumenata iz njene ostavštine.

Ako pogledamo sve jugoslavenske prijevode Rose Luxemburg ovako zbirno na jednom mjestu, bilo njezinih knjiga, pisama ili kraćih studija, možemo reći da je situacija u odnosu na onu nakon sloma Jugoslavije neusporedivo bolja. Možemo reći da nam ovi stari prijevodi omogućuju donekle korektan pregled Luxemburginog nasljeđa. Međutim, prijevodi zastarijevaju, u međuvremenu je u arhivima pronađeno mnogo njezinih dosad neobjavljenih radova, mahom na poljskom i njemačkom jeziku, i bilo bi sjajno prirediti neke nove prijevode i izdanja.⁹ No uza

8 Taj će se predgovor u skraćenoj verziji naći i u Tadićevoj knjizi *Da li je socijalizam naša sudbina? I druge rasprave i polemike o naciji, socijalizmu i federaciji*, Beograd: Multiprint, 1986.

9 Spomenimo da postoji nekoliko tisuća stranica Luxemburgina teksta na njemačkom jeziku i oko 3000 stranica nedavno otkri-

svu spomenutu primarnu literaturu, što je sa sekundarnom, na koji se način pisalo o Rosi Luxemburg, ako se uopće pisalo?

Ovo nas posljednje pitanje direktno dovodi u vezu s podnaslovom ovoga eseja. Kada se priprema neki tekst o recepciji određene marksističke teorije u jugoslavenskom kontekstu, pa tako i o Luxemburg, nesumnjivo bi polazišna točka morao biti *Praxis*, najvažniji časopis marksističke teorije na prostorima Jugoslavije.¹⁰ U uvodnim "Riječima na otvaranju Korčulanske ljetne škole" objavljenima u *Praxisu* 1969. (br. 1/2, str. 5) Ernst Bloch u svom tipičnom stilu i toplom raspoloženju piše:

[...] ima u marksizmu nešto što ima svoju moralnu pozadinu, koja zadire u fantaziju, i pomoću svog oživljavajućeg morala kao i fantazije sačinjava toplu struju u marksizmu. Ona je ta, koja izaziva revolucionarno oduševljenje, koja ljude tjera da ne prezirući smrt odu na barikade za prelaz iz carstva nužnosti u carstvo slobode, u kojem nasilje i moć mogu postati suvišni, u kojem vladavina nad osobama prelazi u upravljanje stvarima, te konačno ima mjesta za važnije brige što ih imamo, kad namjesto slobode zarade može nastupiti sloboda od zarade, kada dokolica i muza postaju sestre slobode. [...] [Ta topla struja u marksizmu] ukazuje se u Rosi Luxemburg kao osobi, u konkretnoj utopiji, koja se zove marksizam.

No da nas ovaj Blochov citat sa svojom lijepom zaključnom luksemburgijanskom gestom ne bi odveo u pogrešnom smjeru, on ni na koji način ne reprezentira opće stanje recepcije Rose Luxemburg u praksisovaca. Prije se radi o iznimci. Naime, u svojih deset godina postojanja (od 1964. do 1974.) *Praxis* nije objavio niti jedan tekst vezan za Rosu Luxemburg, kao ni

venog materijala na poljskom. Uz to, tek je oko 15% sveukupne građe prevedeno na engleski jezik. U tom kontekstu, mogli bismo reći da je doista pitanje koliko zapravo i cjelovito poznamo opus Rose Luxemburg.

10 Svi brojevi *Praxisa* u PDF-formatu dostupni su ovdje: <http://www.praxis-arhiva.net/digitalni-arhiv-praxisa-i-korculanske-ljetne-skole/>.

osvrst ili prikaz nekog njenoga djela. Ako se detaljnije prođu svi brojevi časopisa, može se naći svega pet usamljenih fusnota u kojima se jugoslavenski praksisovci referiraju na Luxemburg: Mihailo Marković u svom tekstu *Pojam revolucije* spominje *Akumulaciju kapitala* (1969, br. 1/2), u istom broju Ljubomir Tadić u eseju *Socijalistička revolucija i politička vlast* u fusnoti navodi da je Luxemburg “u poznatoj polemici sa boljševicima odlučno osporila značaj jakobinskog modela za proleterku revoluciju, nazivajući ga *buržoaskom diktaturom*” (str. 251), Predrag Vranicki u svom se prikazu Blocha i Lukácsa referira na Luxemburg, ali imajući u prvom planu Lukácsu interpretaciju Luxemburgine teorije (1969, br. 5/6), Zagorka Pešić-Golubović u svom radu *Ideje socijalizma i socijalistička stvarnost* u fusnoti navodi Luxemburginu polemiku s boljševicima i u tom kontekstu spominje spis *Ruska revolucija* (1971, br. 3/4) i, konačno, Nebojša Popov u svom pregledu *Sociologija i ideologija* navodi da je “obnova Marxove teorije revolucije i praksisa revolucije našla dostojnog predstavnika u Rosi Luxemburg, u njenoj revolucionarnoj delatnosti” (1972, br. 3/4; str. 95).

Postoji i nekolicina mjesta na kojima se Luxemburg tek usputno spominje, doslovce samo imenom i bez ikakve razrade njezinih ideja,¹¹ najčešće samorazumljivo uz Lenjina, Buharina, Trockog ili Lukácsa. Posve slično i bez temeljitije razrade, Miladin Životić u svom eseju o Svetozaru Markoviću i Dimitriju Tucoviću navodi da je, prema njegovom razumijevanju, Tucović “po svemu što je pisao i radio u vezi sa nacionalnim pitanjem, [...] bliže mišljenju Rose Luxemburg nego Lenjinu” (1972, br. 3/4; str. 515). Ako pak u *Praxisu* potražimo radove koji nešto ozbiljnije uzimaju u obzir političku i ekonomsku teoriju Rose Luxemburg, doći ćemo do spoznaje da takve studije jugosla-

11 Npr. Danko Grlić (1964, br. 1); Predrag Vranicki (1964, br. 1; 1964, br. 2); Dragoljub Mićunović (1965, br. 4/5); Ljubomir Tadić (1966, br. 3); Antun Žvan (1967, br. 5/6); Vjekoslav Mikecin (1969, br. 3/4; 1973, br. 3/4); Zoran Vidojević (1970, br. 5/6); Trivo Indić (1972, br. 1/2); Veljko Korać (1973, br. 3/4).

venski praksisovci nisu pisali.¹² Kako tumačimo činjenicu da se najprominentniji jugoslavenski marksistički časopis našao u situaciji da nijedan svoj rad nije posvetio Rosi Luxemburg?

Fenomen je, zapravo, vrlo neobičan i višeslojan. S jedne strane praksisovci poput Ljubomira Tadića i Predraga Vranickog na nekim drugim mjestima pišu ozbiljnije radove o Luxemburg,¹³ štoviše, Tadić, Puhovski i Čačinović-Puhovski je i prevode, kako smo već ranije istaknuli. Međutim, kada je riječ o *Praxisu*, opus Rose Luxemburg doslovce je sveden na pet fusnota. Možemo posve opravdano postaviti pitanje je li taj problem seksističke naravi, je li uredništvo bilo svjesno svojih “nevolja s rodom”? Ne samo da se u *Praxisu* nisu objavljivali radovi iz područja filozofije roda i feminizma, unatoč izrazito jakom domaćem i svjetskom feminističkom pokretu i teoriji prije i za vrijeme objavljivanja *Praxisa*, već je problem i da je u deset godina izlaženja *Praxisa* samo 15 autorica objavilo svoje izvorne članke u časopisu.¹⁴ Moguća je i neka kombinacija problema rodno-političke naravi — naglasak je uvijek bio na Lenjinu (koji gotovo samorazumljivo stoji uz Marxa i Engelsa), a Luxemburg se pojavljivala tek kao dodatak. Ili je možda posrijedi specifičnost Luxemburginih teza i stavova, njezina radikalnost koja nije uvijek bila na Lenjinovoj liniji, pa je stoga dospijevala u drugi, ako ne i treći plan? Konačno, možda je problem i epistemološke naravi, *Praxis* se u manjoj mjeri fokusirao na ekonomske teme, o kojima je Luxemburg najčešće pisala. Teško je s potpunom sigurnošću izdvojiti samo jedan

- 12 Vidi Iring Fetscher (1969, br. 1/2); Franz Marek (1970, br. 1/2); Ernest Mandel (1970, br. 5/6); Lucien Goldmann (1971, br. 2); Jean-Michel Palmier (1971, br. 6); Daniel Guerin (1972, br. 1/2); György Lukács (1973, br. 3/4).
- 13 Vidi fusnotu 8 u ovom eseju, i usp. Vranicki 1976. U napomeni predgovora Predraga Vranickog stoji da je tekst preuzet iz njegove knjige *Historija marksizma* (Zagreb: Naprijed, 1969), a ne predgovor posebno napisan uz spise Rose Luxemburg.
- 14 U pitanju su: Svetlana Knjazeva, Zagorka Pešić Golubović, Ágnes Heller, Ljerka Šifler, Vera Horvat-Pintarić, Marija Kraljević, Blaženka Despot, M. V. Ivanova, Raya Dunayevskaya, Jasminka Gojković, Eleonora Prohić, Erna Pajnić, Nadežda Čačinović, Rada Iveković i Judith Adler.

razlog, zasigurno je riječ o nekoj kombinaciji spomenutih fenomena. No budući da u *Praxisu* evidentno nema mnogo teksta o Rosi Luxemburg — u najboljem slučaju govorimo o jedva desetak stranica — pa iz njega ne možemo iščitati išta teorijski relevantnije o Luxemburginu radu, pokušajmo u nastavku prikazati tek nekoliko šire dostupnih primjera iz drugih izdanja, bilo da je riječ o književnoj kritici, socijalističkoj, feminističkoj ili anarhističkoj literaturi, ne bismo li stekli barem neki dojam o načinima na koje se u jugoslavenskom kontekstu pisalo o Luxemburg i njejoj teoriji.

U svom vrlo odmjerenom i poetičnom eseju posvećenom Rosi Luxemburg i njenim zatvorskim pismima Ervin Šinko (književnik i osnivač Katedre za mađarski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novome Sadu) zapisao je sljedeće:

[Rosa Luxemburg je] uvijek identična sa sobom, a toliko moćna, toliko široke prirode, da zna biti u istoj osobi pjesnik i teoretičar, esteta i sociolog, mudra i razigrana, patetična i trijezna, nježna do sentimentalnosti i tvrda u nepopustljivoj dosljednosti [...].¹⁵

Zaključujući svoj esej o Luxemburg, naglašavajući važnost čitanja pisama u kontekstu socijalno-historijskih prilika u kojima nastaju i uvijek u vezi s cjelinom Luxemburgina teorijskog opusa i politike, Šinko će reći:

Njezina su nam pisma dragocjena baš zato, što nam mjesto neke apstraktne herojske savršenosti otkrivaju individualni i bliski ženski lik velikoga heroja borbe proletarijata za očovječenje nečovječnoga društva.¹⁶

Šinkov nam je esej veoma korisna polazna točka za analizu Luxemburginih djela i lika, napose stoga što krajnje pribrano, bez dodatne trivijalizacije, naglašava važnost i njezina privatnog života. No jednako je bitna i činjenica da prilikom

svoje kraće crtice o Luxemburg i njezinim pismima autor ne ostaje tek na privatnom aspektu Luxemburgina života, već ga pokušava zaokružiti i upotpuniti njezinim javnopolitičkim svijetom. Dakle, privatno jest političko, ali ne u samorazumljivom i ekskluzivnom smislu.

Još je jedan jugoslavenski književnik pisao o Rosi Luxemburg. Riječ je o djelu Izeta Sarajlića iz 1985. koje nosi naziv *Uz ponovno čitanje Roze Luksemburg*.¹⁷ I premda naslov snažno asocira na na kakvu ozbiljnu kritičko-teorijsku studiju i time, moglo bi se reći, namjerno upozorava na marginalizaciju nasljeđa Luxemburg, posrijedi je posveta u obliku pjesme od dvije razlomljene strofe. U toj pjesmi Sarajlić zabrinuto ali i s ponešto sjete primjećuje kako je radnička klasa zaboravila na Rosu Luxemburg, podsjeća nas kako je ona kao “istaknuti borac međunarodnog radničkog pokreta” predosjećala svoju smrt prije nego li je bila “zvjerski ubijena”. Prvu strofu započinje spomenom na Luxemburgina pisma iz zatvora, a drugom strofom ovako poetira:

Radnička klasa u mnogim zemljama
 odavno više nije klasa potlačjenih,
 pa, ipak,
 u tramvajima,
 u metroima,
 u vozovima,
 vidio sam mnogo radnika kako se naslađuju romanima
 Agate Kristi
 i nijednog,
 ponavljam,
 nijednog
 koji bi u ruci držao i njenu, Roze Luksemburg,
 knjižicu.

Potpuno različit pristup gore prikazanom Šinkovom eseju koji na dobro odmjereni način skicira odnos intimističkog i javnog

života Rose Luxemburg možemo čitati u kraćem tekstu feministkinje Lydije Sklevicky *Drugovi i ljubavnici* iz 1988. U njemu autorica svoju priču temelji primarno na ljubavnom odnosu Rose Luxemburg i Lea Jogichesa.¹⁸ Taj je kraći esej doista teško probaviti; sve što u tih nekoliko stranica teksta možemo naučiti o Luxemburg iz njezina dopisivanja s Jogichesom jest da je željela postati majkom, da je nesretno zaljubljena, da je krajnje emotivno krhka i zahtijeva ljubavničku pažnju. Sklevicky odnos Luxemburg i Jogichesa predstavlja kao stalnu borbu i natjecanje, uz isticanje ljubomornih epizoda iz njihova života, gotovo kao da čitamo lošu sapunicu. Konačno, bilo joj je važno istaknuti da je “Jogiches patio od grizodušja zbog bogate rente od koje je živio”, dok za Luxemburg, piše Sklevicky, “ta činjenica, kao i njena nehajnost spram novca” nije bila ništa više od “male teškoće”. Na sličnom tragu, pored mora pisama i citata, Sklevicky odabire baš one gdje Luxemburg piše Jogichesu kako želi da se skrase “kao pripadnici srednje klase” i da se osjeća kao “obična mačkica koja voli milovati i biti milovana”. Uz to, Sklevicky s odobravanjem citira Nettlov opis njihova odnosa kao “jedne od velikih tragičnih ljubavnih priča socijalizma”, a upravo je ta epizoda najlošiji dio Nettlove biografije Rose Luxemburg, napose nefeministički intoniran, kako upozoravaju neke feministkinje.¹⁹

O Rosi Luxemburg je pisala i AFŽ-ovka Mitra Mitrović. U svom — da se izrazimo benevolentnije — neobično zanimljivom tekstu *Jedna nezaboravna žena*, objavljenom 1940. u 27. broju časopisa *Žena danas*, Mitrović na nekoliko kartica prikazuje politički život Rose Luxemburg. Prepričava nam ukratko Luxemburginu revolucionarnu životnu priču i naglašava njezinu ključnu ulogu u historijatu komunističkog pokreta. Prelazeći na temu smrti Rose Luxemburg u zaključku svoga eseja, ali i na nekoliko drugih mjesta, Mitrović se ne može oteti dojmu da je Luxemburg bila “ružna”, i stoga nesretna. Ona piše:

18 Sklevicky 1988.

19 Usp. Dunayevskaya 1981, str. 93.

Tako je završila svoj život ova umna, odlučna, čestita, boležljiva i ružna — velika žena, koju nije voleo nijedan muškarac, što nije obično sa čuvenim ženama o kojima nam kazuju profesorske istorije, ali koju su zavoleli milioni.²⁰

Osim ovakvoga, nadasve slikovitog pristupa Rosi Luxemburg, postoje i ponešto suzdržaniji, također iz socijalističke tradicije. Socijalistkinja Nada Cazi u knjižici iz 1974. *Društveni položaj žene* u tematskoj jedinici *Učešće žena u radničkom pokretu* ističe da je Luxemburg “jedan od najdosljednijih boraca i naj-svjjetlijih likova u međunarodnom radničkom pokretu”.²¹ U ovom kraćem ekspezeu saznajemo o “nekoliko teoretski vrijednih Luxemburginih priloga marksističkoj ekonomiji”, što je hvaljiviji pristup napose ako ga usporedimo s uobičajenim prikazima Luxemburg primarno preko političke usporedbe s Lenjinom ili prepričavanjem nasumičnih epizoda iz njezina privatnog života. Cazi ukratko i s pravim naglascima sumira biografiju Luxemburg:

Rosa Luxemburg bila je jedan od inicijatora i rukovodilaca ustalasalih masa njemačkih radnika u godinama pred izbijanje I. svjetskog rata, jedan od osnivača saveza “Spartak”, organizatora ustanka “Spartaka” u januaru 1919. i osnivača Komunističke partije Njemačke. Životni put Rose Luxemburg bio je put dosljednog revolucionara u prvim borbenim redovima radničkog pokreta, proganjanog, zatvaranog i mučki ubijenog nakon sloma ustanka.²²

20 Mitrović 1940, str. 16. Nevjerojatno je u kolikoj se mjeri feminističke interpretacije mogu fokusirati na intimni aspekt Luxemburgina života i prema svojim raspoloženjima donositi raznovrsne problematične zaključke, bilo na tragu Sklevicky ili Mitrović. O tom smo metodološkom problemu više govorili u prethodnom eseju. Kuriozitetu radi, s obzirom na to da ti detalji vrlo vjerojatno nisu bili dostupni Mitri Mitrović, spomenimo da o ljubavnom životu Rose Luxemburg možemo čitati u Adler, Hudis i Laschitzu (ur.) 2011. Od Luxemburginih sačuvanih “ljubavnih” pisama najviše je onih upućenih Leu Jogichesu i Kostji Zetkinu, sinu Clare Zetkin.

21 Cazi 1974.

22 Isto, str. 24.

Pored ovog klasično socijalističkog pristupa, u specifično anarhističkom tonu, u predgovoru knjige *Revolucija nije partijska stvar* Laslo Sekelj posebno ističe Luxemburg kao “rodonadželnika komunističke kritike boljševizma”.²³ U toj će knjizi u cijelosti uvrstiti i brošuru *Ruska revolucija*, koja je ranije izašla u spomenutom Tadićevom zborniku. Pored usporedbe Luxemburg i Lenjina, Sekelj navodi da Luxemburg “u skladu s Marksovom tezom o univerzalnoj emancipaciji, zahteva diktaturu proletarijata kao delo cele klase, a ne jedne socijalističke partije, frakcije ili grupe profesionalnih revolucionera”.²⁴ Bez detaljnije analize validnosti određenih Sekeljevih teza, možemo reći da je ovaj kraći tekst snažna ulazna točka za neku vrstu anarhističke interpretacije Rose Luxemburg i zanimljiv prilog luksemburgijanskim studijama.

Na koncu, da spomenemo još dva teksta. Ako bi trebalo istaknuti neki jugoslavenski rad koji može poslužiti kao širi pregled Luxemburgina opusa, onda je to, barem prema našem sudu, tekst Ljubomira Tadića *Život i revolucionarno delo Rose Luxemburg*.²⁵ Taj esej na svega dvadesetak stranica pregledno nudi skicu Luxemburgina životopisa i njenih ključnih ideja iz kojih se jako lijepo i slikovito dâ iščitati koliko se Luxemburg “gnušala klikaštva hijerarhije u Nemačkoj socijaldemokratiji”, “grobne discipline” i “slepe i krotke poslušnosti”.²⁶ A ako treba izdvojiti najbolji jugoslavenski pregled Luxemburgine kritike političke ekonomije, onda svakako valja doći do teksta Milana Gavrića iz 1955.,²⁷ u kojem autor ističe: “Svaki iole obrazovani čitalac zapaziće odmah da je *Akumulacija* Rose Luxemburg izašla ispod pera jednog mislioca velikog formata i najšire kulture.”²⁸ Na jednom drugom mjestu Gavrić piše (i teško je ne složiti se s njime):

23 Sekelj 1987, str. 11.

24 Isto, str. 12.

25 Tadić 1974.

26 Isto, str. 16.

27 Gavrić 1955.

28 Isto, str. V.

Čitajući *Akumulaciju kapitala*, videćemo sa kakvom je teoretskom savješnošću i zalaganjem iza koga su bile nasušne potrebe daljeg razvijanja revolucionarne misli, volje i akcije međunarodnog radničkog pokreta, radila na ovome delu ova velika revolucionarka.²⁹

Gavrićev interpretativni predložak Luxemburgine *Akumulacije kapitala* doista je rijedak primjer ozbiljnije analize Luxemburgine ekonomske teorije, kako nekad u Jugoslaviji tako i danas.³⁰

Za sam kraj, kada se sve zbroji, umjesto zaključka i poprilično razočaravajuće spoznaje uslijed veoma skromnog jugoslavenskog interesa za Luxemburginu teoriju i politiku, tri izvanredna podatka koji spajaju Rosu Luxemburg i Jugoslaviju. Prvi je vezan za Makedoniju. Ta je zemlja sve do 1912. bila pod turskom vlašću, no nakon Berlinskog kongresa ustanci i previranja u Makedoniji stalno traju. Godine 1893. nastaje Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija (VMRO), tajna organizacija koju su podržavali makedonski socijalisti i u okviru koje su se osnivale i ženske revolucionarne tajne grupe.³¹ Makedonke su se rano uključivale u socijalistički pokret, a među prvim istaknutijim socijalistkinjama bila je Rosa Plaveva.³² Ona je u svom stanu okupljala Makedonke i Turkinje, gdje su diskutirale o različitim feminističkim temama i komunističkoj borbi.³³ Nevjerojatan je podatak da se Plaveva dopisivala s Luxemburg i da je 1917., kada je osnovan Odbor za oslobođenje Rose Luxemburg i Karla Liebknechta, organizirala i prikupljanje potpisa za njihovo oslobođenje.³⁴ Neda Božinović piše da je “peticiju potpisalo oko sto žena, što je za ono vreme — u doba Prvog svetskog rata i bugarske okupacije — impozantan broj”.³⁵

Drugi je podatak vezan za Pulu. U tom je gradu već početkom 1920. bilo formirano prvo žensko komunističko

29 Isto, str. VI.

30 Također usp. i moj tekst na tu temu: Čakardić 2015.

31 Božinović 1996, str. 98.

32 Vesković-Vangeli 2006.

33 Isto, str. 411.

34 Isto.

35 Isto.

udruženje pod nazivom Rosa Luxemburg. Klub je okupljao oko 60 žena, a sastanci su se održavali svakog tjedna i na njima se raspravljalo o političkim i socijalnim pitanjima.³⁶

I konačno, treći podatak, vezan za Zagreb. U Zagrebu je od 12. 05. 1980. postojala Aleja Rose Luxemburg. Posve očekivano, ona je 12. 02. 1993. preimenovana, i to u spomen na opernu pjevačicu Zinku Kunc. Ta je promjena gotovo savršena ilustracija postjugoslavenske diskreditacije tekovina revolucije, teme kojom smo, uz Branka Horvata, i otvorili ovaj esej. Zatvaramo ga s idejom da će ova knjižica, kao i nedavno održana konferencija posvećena Rosi Luxemburg,³⁷ na prostorima Jugoslavije poslužiti kao skroman doprinos nekim budućim istraživanjima o ovoj historijski važnoj revolucionarki. Danas, točno sto godina nakon ubojstva Rose Luxemburg, krajnje je vrijeme da na ovim prostorima Luxemburgino nasljeđe iz sekundarnih fusnota i usputnih napomena smjestimo u neosporno zasluženi politički i istraživački fokus. Ta je težnja ipak najbolje sročena njezinim vlastitim riječima: “Želim pogoditi ljude poput udara groma, zapaliti njihove umove ne pompoznom govorancijama već širinom svoje vizije, silom svojih uvjerenja i snagom svoga izraza.”³⁸ Ako nas i nešto od sveukupne luksemburgijanske škole pogodi, bit će to izniman doprinos politici emancipacije i progresivnoj društveno-humanističkoj kritici.

36 Šoljan 1967, str. 81.

37 Vidi programsku knjižicu konferencije; Čakardić (ur.) 2019.

38 Luxemburg 2004e, str. 382.

BIBLIOGRAFIJA

Adler, Georg, Peter Hudis i Annelies Laschitzka (ur.), 2011, *The Letters of Rosa Luxemburg*, preveo George Shriver, London: Verso.

Angus, Ian, 2014, "The origin of Rosa Luxemburg's slogan 'socialism or barbarism'", dostupno na: <https://johnriddell.com/2014/10/21/the-origin-of-rosa-luxemburgs-slogan-socialism-or-barbarism/>. Posjećeno 13. srpnja 2019.

Arendt, Hannah, 1991 [1968], *Ljudi u mračnim vremenima*, Gornji Milanovac: Dečje novine.

Arrighi, Giovanni, 2004, "Spatial and Other 'Fixes' of Historical Capitalism", *Journal of World-Systems Research*, 10, 2: 527–39.

Arruzza, Cinzia, 2013, *Dangerous Liaisons: The Marriages and Divorces of Marxism and Feminism*, Pontypool: Merlin Press.

Baković Jadžić, Miloš, 2014, "Dimitrije Tucović i srpska socijaldemokratija u vreme balkanskih ratova i Prvog svetskog rata", *Perspektive*, 08. Dostupno na: https://arhiv.rosalux.rs/userfiles/files/Perspektive_8-Dimitrije_Tucovic_i_srpska_socijaldemokratija.pdf. Posjećeno: 18. srpnja 2019.

Bellofiore, Riccardo, Ewa Karwowski i Jan Toporowski (ur.), 2014, *The Legacy of Rosa Luxemburg, Oskar Lange and Michał Kalecki: Volume 1 of Essays in Honour of Tadeusz Kowalik*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Bhattacharya, Tithi (ur.), 2017, *Social Reproduction Theory. Remapping Class, Recentering Oppression*, Pluto Press, London.

Blanc, Eric, 2017, "The Rosa Luxemburg Myth: A Critique of Luxemburg's Politics in Poland (1893–1919)", *Historical Materialism*, 25 (4):3–36.

Božinović, Neda, 1996, *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Beograd: Devedesetčetvrta i Žene u crnom.

Cámara Izquierdo, Sergio, 2006, "A Value-oriented Distinction between Productive and Unproductive Labour", *Capital & Class*, 30, 3: 37–63.

Cazi, Nada, 1974, *Društveni položaj žene*, Zagreb: Pregled.

Cox, Robert, 1983, "Gramsci, Hegemony, and International Relations: An Essay in Method", *Millennium: Journal of International Studies*, 12: 49–56.

Čakardić, Ankica, 2015, "Teorija akumulacije i suvremena luksemburgijanska kritika političke ekonomije", *Filozofska istraživanja*, (138/2): 323–341.

Čakardić, Ankica, 2017, "Prvi Međunarodni dan žena i ženske revolucije", *Libela*, dostupno na: <https://www.libela.org/prozor-u-svijet/8530-prvi-medjunarodni-dan-zena-i-zenke-revolucije/>. Posjećeno 23. lipnja 2019.

Čakardić, Ankica, 2018, "Marx i teorija socijalne reprodukcije", u: *Karl Marx: Zbornik radova povodom dvjestote obljetnice rođenja*, Goran Sunajko i Maroje Višić (ur.), Zagreb: Breza.

Čakardić, Ankica (ur.), 2019, *Reforma ili revolucija*, Zagreb/Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe. Dostupno i na: https://drive.google.com/file/d/0B4UO-Tub4wgW9eUVmdHFtaUF4THBYRm5TUDZVNDdWR-3ZHbDhr/view?fbclid=IwAR1-Nv8XB1HI6TRGnl0xzKWh_KIZYEQzuhIJQGVVekq51CH_DexoQrPT-s. Posjećeno 20. srpnja 2019.

Dalla Costa, Mariarosa i Selma James, 1975 [1972], *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press Ltd.

Day, Richard B. i Daniel Gaido (ur.), 2011, *Discovering Imperialism: Social Democracy to World War I*, Historical Materialism Book Series, Leiden: Brill.

Dellheim, Judith i Frieder Otto Wolf (ur.), 2016, *Rosa Luxemburg: A Permanent Challenge for Political Economy. On the History and Present of Luxemburg's 'Accumulation of Capital'*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Delphy, Christine, 1980, "A Materialist Feminism Is Possible", *Feminist Review*, (4): 79–105.

Dunayevskaya, Raya, 1981, *Rosa Luxemburg, Women's Liberation, and Marx's Philosophy of Revolution*, Atlantic Highlands, NJ.: Humanities Press.

Eisenstein, Hester, 2010, *Feminism Seduced: How Global Elites Use Women's Labor and Ideas to Exploit the World*, Boulder, CO.: Paradigm Publishers.

Farris, Sara R., 2015, "Social Reproduction, Surplus Populations and the Role of Migrant Women", *Viewpoint Magazine*, 1. studenoga, dostupno na: <https://viewpointmag.com/2015/11/01/social-reproduction-and-surplus-populations/>. Posjećeno 13. srpnja 2019.

Farris, Sara R., 2017, *In the Name of Women's Rights. The Rise of Femonationalism*, Durham/London: Duke University Press.

Federici, Silvia, 2012 [1975], "Wages against Housework", u: *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*, New York: PM Press/Autonomea.

Ferguson, Susan i David McNally, 2013, "Capital, Labour-power, and Gender- relations: Introduction to the *Historical Materialism* Edition of *Marxism and the Oppression of Women*", u: Vogel 2013.

Fortunati, Leopoldina, 1996 [1981], *The Arcane of Reproduction: Housework, Prostitution, Labor and Capital*, New York: Autonomedia.

Frölich, Paul, 1954, *Roza Luksemburg: Misao i delo*, prevela Božana Milekić, Beograd: Rad.

Gavrić, Milan, 1955, "Predgovor", u: *Luxemburg 1955*.

Gimenez, Martha E., 2019, *Marx, Women, and Capitalist Social Reproduction. Marxist Feminist Essays*, Leiden: Brill.

Harvey, David, 2001, "The Geography of Capitalist Accumulation: A Reconstruction of Marx's Theory", u: *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

Harvey, David, 2003, *The New Imperialism*, Oxford: Oxford University Press.

Harvey, David, 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: Oxford University Press.

Harvey, David, 2006, *The Limits to Capital*, New Edition, London: Verso.

Harvey, David, 2014, *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*, London: Profile Books.

Haug, Frigga, 2007, *Rosa Luxemburg und die Kunst der Politik*, Hamburg: Argument-Verlag.

Holmstrom, Nancy, 2016, "Rosa Luxemburg: A Legacy for Feminists?", u: *Rosa Remix*, Stefanie Ehmsen i Albert Scharenberg (ur.), New York: Rosa Luxemburg Stiftung.

Horvat, Branko, 1985 [1984], "Umjesto zaključka: Odgovori na aktualna pitanja", u: Branko Horvat, *Jugoslavensko društvo u krizi: Kritički ogledi i prijedlozi reformi*, Zagreb: Globus.

Hudis, Peter (ur.), 2013, *The Complete Works of Rosa Luxemburg. Volume I: Economic Writings 1*, preveli David Fernbach, Joseph Fracchia i George Shriver, London: Verso.

Hudis, Peter, 2014, "The Dialectic of the Spatial Determination of Capital: Rosa Luxemburg's *Accumulation of Capital* Reconsidered", *Logos Journal*, dostupno na: <http://logosjournal.com/2014/hudis/>. Posjećeno 5. srpnja 2019.

Hudis, Peter, Axel Fair-Schulz i William A. Pelz (ur.), 2018, *The Complete Works of Rosa Luxemburg. Volume III: Political Writings 1: On revolution — 1897-1905*, preveli George Shriver, Alicja Mann i Henry Holland, London: Verso.

Hudis, Peter i Kevin B. Anderson (ur.), 2004, *The Rosa Luxemburg Reader*, New York: Monthly Review Press.

Hudis, Peter, Paul Le Blanc (ur.), 2015, *The Complete Works of Rosa Luxemburg. Volume II: Economic Writings 2*, preveli Nicholas Gray i George Shriver, London: Verso.

International Socialist Conference at Zimmerwald, 1915, *Manifesto*, dostupno na: <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/zimmerwald/manifesto-1915.htm>. Posjećeno 5. srpnja 2019.

Kautsky, Karl, 1914, "Der Politische Massenstreik", dostupno na: <https://www.marxists.org/deutsch/archiv/kautsky/1914/genstreik/index.html>. Posjećeno 6. srpnja 2019.

Kautsky, Karl, 2011 [1915], "National State, Imperialist State and Confederation", u Day i Gaido 2011.

Kowalik, Tadeusz, 2014 [1971/2012], *Rosa Luxemburg: Theory of Accumulation and Imperialism*, preveli i uredili Jan Toporowski i Hanna Szymborska, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Krätke, Michael R., 2006, "The Luxemburg Debate: The Beginnings of Marxian Macro- Economics", dostupno na: <http://kapacc.blog.rosalux.de/files/2014/03/Luxemburg-debate.pdf>. Posjećeno 12. srpnja 2019.

Lenin, V. I., 1997 [1922], "From 'Notes of a Publicist'", u: *Rosa Luxemburg Speaks*, uredila Mary-Alice Waters, New York: Pathfinder.

Liebknecht, Karl, 1915, "The Main Enemy is at Home", dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/liebknecht-k/works/1915/05/main-enemy-home.htm>. Posjećeno 6. srpnja 2019.

Luxemburg, Rosa, 1911, "Concerning Morocco", *Marxist Internet Archive*, dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1911/07/24.htm>. Posjećeno 9. srpnja 2019.

Luxemburg, Rosa, 1915, "Rebuilding the International", *Marxist Internet Archive*, dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/xx/rebuild-int.htm>. Posjećeno 5. svibnja 2019.

Luxemburg, Rosa, 1918, "Life of Korolenko", *Marxist Internet Archive*, dostupno na: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/06/korolenko.htm>. Posjećeno 15. srpnja 2019.

Luxemburg, Rosa, 1951, *Pisma iz zatvora*, uredio Gustav Krklec, prevela Vera Georgijević, Zagreb: Zora.

Luxemburg, Rosa, 1955 [1913], *Akumulacija kapitala: Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*, Beograd: Kultura. Preveo Milan Gavrić.

Luxemburg, Rosa, 1955a [1915], *Akumulacija kapitala, ili, Antikritika: Šta su Epigoni učinili od Marxove teorije*, Beograd: Kultura. Preveo Milan Gavrić.

Luxemburg, Rosa, 1974, *Izabrani spisi*, preveli Roland Knopfmacher, Hrvoje Šarinić i Ljubomir Tadić, Zagreb: Naprijed.

Luxemburg, Rosa, 1974a [1906], “Masovni štrajk, partija i sindikati”, u: Tadić 1974.

Luxemburg, Rosa, 1974b [1915], “Kriza socijaldemokracije — Junius-brošura”, u: Tadić 1974.

Luxemburg, Rosa, 1974c [1918], “Ruska revolucija”, u: Tadić 1974.

Luxemburg, Rosa, 1974d [1918], “Što hoće Spartakov savez”, u: Tadić 1974.

Luxemburg, Rosa, 1974e [1919], “Red vlada u Berlinu”, u: Tadić 1974.

Luxemburg, Rosa, 1975 [1925], *Uvod u nacionalnu ekonomiju*, preveli Žarko Puhovski i Nadežda Puhovski, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost omladine.

Luxemburg, Rosa, 1976 [1909], ‘The National Question’, u: *The National Question: Selected Writings*, uredio Horace B. Davis, New York: Monthly Review Press.

Luxemburg, Rosa, 2003 [1913/51], *The Accumulation of Capital*, prevela Agnes Schwarzschild, London: Routledge.

Luxemburg, Rosa, 2004a [1902], "A Tactical Question", u: Hudis i Anderson (ur.) 2004.

Luxemburg, Rosa, 2004b [1907], "Address to the International Socialist Women's Conference", u: Hudis i Anderson (ur.) 2004.

Luxemburg, Rosa, 2004c [1912], "Women's Suffrage and Class Struggle", u: Hudis i Anderson (ur.) 2004.

Luxemburg, Rosa, 2004d [1914], "The Proletarian Woman", u: Hudis i Anderson (ur.) 2004.

Luxemburg, Rosa, 2004e [1899], pismo Leu Jogichesu, Berlin, 19. travanj 1899., u: Hudis i Anderson (ur.) 2004.

Luxemburg, Rosa, 2009, *Herbarium/Zielnik*, Varšava: Rosa Luxemburg Stiftung — Varšava.

Luxemburg, Rosa, 2011 [1915], "Perspectives and Projects", u: *Discovering Imperialism. Social Democracy to World War I*, uredili Richard B. Day i Daniel Gaido, Leiden: Brill.

Luxemburg, Rosa, 2013 [1898], "The Industrial Development of Poland", u: Hudis (ur.) 2013.

Luxemburg, Rosa, 2015a [1913], "The Accumulation of Capital: A Contribution to the Economic Theory of Imperialism", u: Hudis i Le Blanc (ur.) 2015.

Luxemburg, Rosa, 2015b [1921], "The Accumulation of Capital, Or, What the Epigones Have Made Out of Marx's Theory — An Anti-Critique", u: Hudis i Le Blanc (ur.) 2015.

Luxemburg, Rosa, 2016, *Herbarium*, Berlin: Karl Dietz Verlag.

Mitrović, Mitra, 1940, "Jedna nezaboravna žena", *Žena danas*, broj 25, str. 15–16.

Marx, Karl, 1947, *Kapital. Kritika političke ekonomije II*, Kultura: Zagreb.

Nettl, J. P., 2019, *Rosa Luxemburg: The Biography*, London/ New York: Verso.

Panitch, Leo i Sam Gindin, 2003, "Global Capitalism and American Empire", u: *Socialist Register 2004: The New Imperial Challenge*, Leo Panitch i Colin Leys (ur.), London: Merlin Press.

Pastrello, Gabriele, 2014, "Luxemburg as an Economist: The Unique Challenge to Marx among Marxists", u: Bellofiore, Karwowski i Toporowski (ur.) 2014.

Pilić, Vera, 1974, "Predgovor i uvod drugom izdanju", *Knjiga o Marksu*, Beograd: Izdavačko-informativni centar studenata.

Quiroga, Manuel and Daniel Gaido, 2013, "The Early Reception of Rosa Luxemburg's Theory of Imperialism", *Capital & Class*, 37, 3: 437–55.

Riddell, John, 2014, "Clara Zetkin in the Lion's Den", *John Riddell: Marxist Essays and Commentaries*, dostupno na: <https://johnriddell.wordpress.com/2014/01/12/clara-zetkin-in-the-lions-den/>. Posjećeno 12. srpnja 2019.

Sarajlić, Izet, 1998 [1985], *Sabrana djela 2*, Sarajevo: Rabic.

Sassen, Saskia, 2010, "A Savage Sorting of Winners and Losers: Contemporary Versions of Primitive Accumulation", *Globalizations*, 7, 1–2: 23–50.

Savran, Sungur i Ahmet E. Tonak, 1999, "Productive and Unproductive Labour: An Attempt at Clarification and Classification", *Capital & Class*, 23, 2: 113–52.

Schmidt, Ingo, 2014, "Rosa Luxemburg: Economics for a New Socialist Project", *New Politics*, Summer, dostupno na: <http://newpol.org/content/rosa-luxemburg-economics-%E2%80%A8for-new-socialist-project>. Posjećeno 12. srpnja 2019.

Schütrumpf, Jörn, 2008, *Rosa Luxemburg. Or: The Price of Freedom*, Berlin: Karl Dietz Verlag.

Scott, Helen, 2008, "Introduction: Rosa Luxemburg", u: Helen Scott (ur.), *The Essential Rosa Luxemburg: 'Reform or Revolution' and 'The Mass Strike'*", Chicago: Haymarket Books.

Sekelj, Laslo (ur.), 1987, *Revolucija nije partijska stvar. Komunističke kritike boljševizma*, Beograd: Filip Višnjić.

Sklevicky, Lydia, 1988, "Drugovi i ljubavnici", *Svijet*, Zagreb, 9, 12. travnja, str. 42–43.

Šinko, Ervin, 1951, "O Rosi Luxemburg", u: Luxemburg 1951.

Šoljan, Marija (ur.), 1967, *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila hiljadu devetsto četrdeset prve*, Zagreb: Konferencija za društvenu aktivnost žena.

Tadić, Ljubomir, 1974, "Život i revolucionarno delo Rose Luxemburg", u: Luxemburg 1974.

The Socialist International, 1907, "Resolution adopted at the Seventh International Socialist Congress at Stuttgart", *Marxist Internet Archive*, dostupno na: <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1907/militarism.htm>. Posjećeno 23. lipnja 2019.

Thomas, Peter D., 2006, "Being Max Weber", *New Left Review*, II, 41: 147–58.

BIB

Tomidajewicz, Janusz J., 2014, “‘The Accumulation of Capital’ of Rosa Luxemburg, and Systemic and Structural Reasons for the Present Crisis”, u: *Economic Crisis and Political Economy. Volume 2 of Essays in Honour of Tadeusz Kowalik*, uredili Riccardo Bellofiore, Ewa Karwowski i Jan Toporowski, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Trotsky, Leon, 1997 [1932], “Hands off Rosa Luxemburg”, u: *Rosa Luxemburg Speaks*, uredila Mary-Alice Waters, New York: Pathfinder.

Vesković-Vangeli, Vera, 2006, “Plaveva, Rosa”, u: *A Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, uredile Franciska de Haan, Krassimira Daskalova i Anna Loutfi, Budapest/New York: Central European University Press.

Vogel, Lise, 2013 [1983], *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory, Historical Materialism Book Series*, Chicago: Haymarket Books.

Vranicki, Predrag, 1976, “Predgovor”, u: *Roza Luksemburg, Socijalna reforma ili revolucija?*, Beograd: BIGZ. Dostupno na: [https://kok.memoryoftheworld.org/Rosa%20Luxemburg/Socijalna%20reforma%20ili%20revolucija_%20\(695\)/Socijalna%20reforma%20ili%20revolucija_%20-%20Rosa%20Luxemburg.pdf](https://kok.memoryoftheworld.org/Rosa%20Luxemburg/Socijalna%20reforma%20ili%20revolucija_%20(695)/Socijalna%20reforma%20ili%20revolucija_%20-%20Rosa%20Luxemburg.pdf). Posjećeno 19. srpnja 2019.

BIOGRAFIJA

BIO

Ankica Čakardić je od 2007. predavala kao asistentica i potom viša asistentica na Odsjeku za kulturalne studije Filozofskoga fakulteta u Rijeci. Od 2010. zaposlena je kao docentica i nositeljica Katedre za socijalnu filozofiju na Odsjeku za filozofiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Tu ostvaruje interese za društvenu i političku teoriju s naglaskom na marksizam, intelektualnu historiju te luksemburgijansku i feminističku kritiku političke ekonomije. Bila je na stipendijama u Varšavi i Budimpešti, te gostovala kao predavačica na sveučilištima u Latviji, Njemačkoj, Engleskoj, Španjolskoj, Srbiji, Sloveniji, Makedoniji, Švicarskoj, Švedskoj, Austriji, Grčkoj i SAD-u. Članica je uredništva izdanja *The Complete Works of Rosa Luxemburg* pri izdavačkoj kući Verso. Od 2011. do 2018. vodila je obrazovni program u Centru za ženske studije u Zagrebu. Uredila je dvije knjige o feminističkoj epistemologiji, a znanstvene i stručne članke, eseje te prijevode objavljuje u domaćim i međunarodnim časopisima i zbornicima. U tisku joj je autorska knjiga *Sablasti tranzicije: socijalna historija kapitalizma* (Zagreb/Rijeka: Jesenski i Turk i Drugo more, 2019.). Socijalistička i feministička aktivistkinja.

IMPRESUM**AUTORICA**

Ankica Čakardić

NASLOV

Ustajte, prezrene na svijetu

PODNASLOV

Tri eseja o Rosi Luxemburg

IZDAVAČ

Rosa Luxemburg Stiftung
Southeast Europe

UREDNIK

Krunoslav Stojaković

RECENZENTI

Luka Bogdanić
(Zagreb)

Jasmina Husanović
(Tuzla)

LEKTURA

Jana Pamuković

DIZAJN

Sven Sorić

PISMO

CoFo Sans
(Maria Doreuli
Liza Rasskazova
Irina Smirnova)

TIRAŽ

500

ŠTAMPA

Standard 2, Beograd

GODINA IZDANJA

2019.

ISBN

978-86-88745-36-9

CIP — Каталогizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije

329.14:929 Луксембург P.

ČAKARDIĆ, Ankica, 1977-

Ustajte, prezrene na svijetu : tri eseja o Rosi Luxemburg / Ankica Čakardić. - Beograd : Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2019 (Beograd : Standard 2). - 95 str. ; 23 cm

Tiraž 500. - Biografija: str. 95. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 83-93.

ISBN 978-86-88745-36-9

a) Луксембург, Поза (1871-1919)

COBISS.SR-ID 279471884

Monografija *Ustajte prezrene na svijetu* Ankice Čakardić izuzetno je vrijedan, slikovit i nadasve inspirativan triptih britkih i energičnih filozofsko-političkih eseja o Rosi Luxemburg koji nas višeslojno uvode u luksemburgijansku misao i djelo u savremenom i historijskom kontekstu.

Prvo krilo tog triptiha čitateljicu vodi kroz ključne putanje životopisa Rose Luxemburg dočaravajući kako njen povijesni značaj za marksističku i feminističku teoriju i politiku, tako i osebniji karakter, misaonost, osjećajnost i životnost ove revolucionarke posebnog intimno-javnog etičkog kova i poetskog tkanja. Centralna ploča "triptiha o Rosi" koji nam Čakardić donosi jeste i temeljna — sadrži analizu relevantnosti ekonomske misli Rose Luxemburg u *Akumulaciji kapitala* i njene dijalektike prostornosti za današnje feminističko-marksističke teorije društvene reprodukcije. Konačni segment triptiha daje pregled kako je tokom 20. stoljeća na prostorima Jugoslavije prevođen opus Rose Luxemburg, a kako je interpretiran i skrajnut i/li zanemaren u naučnoj misli i intelektualnom životu u doba socijalizma, što svakako današnjoj domaćoj marksističkoj i feminističkoj produkciji mora biti i opomena i lekcija.

—Iz recenzije Jasmine Husanović,
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli